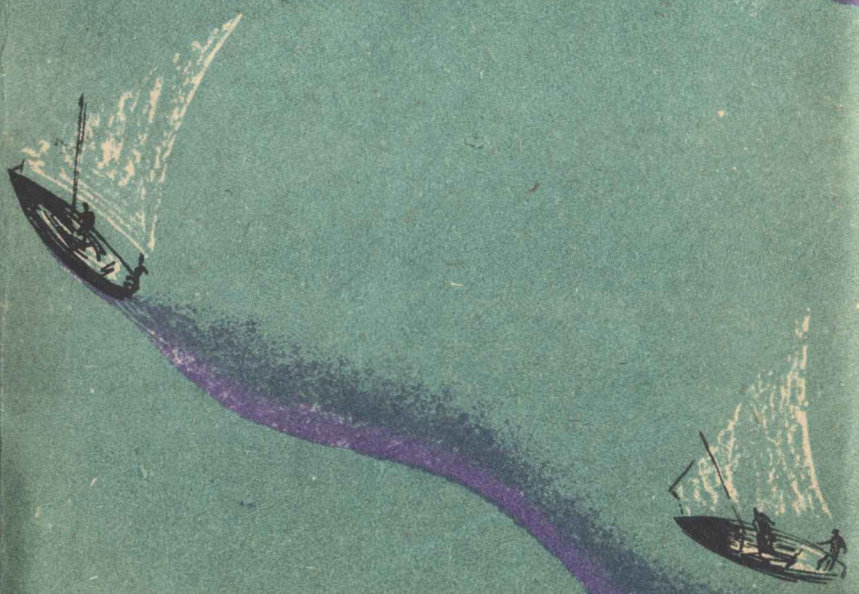

О . М А Р Т Я М О В

ДАНИЛІВ

А В О У Л І М

ОЛЕКСАНДЕР МАР'ЯМОВ

ДАНИЛІВ

МАТЕРІЯЛИ ДО РЕПОРТАЖНО ПОВІСТИ
„ВІЛЬНИЙ ПОРТ“

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ 1933 КИЇВ

ДАНИЛІВ*)

Одеса виникла несподівано й раптово, після повороту стерня на кілька румбів, коли просто проти прови замерехтіла лінія далеких вогнів із червоною гарячою плямою маяка посередині.

З трюму великого залізного моторного судна «Труженник» долинав міцний дух риби. Ми йшли від Відьного Порту до одеських гамазев' рибтресту, везучи вантаж бичка. Капітан вийшов із каюти й пройшов у прову. Лінія вогнів, що спершу тільки неясно креслила кордон між водою та небом на обрії, тепер подвоювалася, створюючи поверхи; вогні блищали, і маяк, повертаючись, зникав і знову з'являвся; він сягав справжньої своєї височини, більшав, висувався вище. Мотор нашого судна стопорив, потім розпочинав гістеричну, одчайдушну роботу. Нафта кінчалася; мотор працював, сказати б, самою згадкою про паливо, самою інерцією. І все ж ми наближалися до порту.

Раптом вогні на горі згасли: електрика в місті зіпсувалася, горіли самі тільки вогні портових споруд; зелені й білі ліхтарі на вантах хилиталися від брижі; червоний промінь маяка знов обертався, кладучи на воду химерний відсвіт, і Одеса вимальовувалася на горі зубчатою, скелястою силуетою фантоматичного пасма гір, аж поки знову не запалилася електрика вікон та вулиць.

Ця павзи в світляному пейзажі тривала якихось п'ять хвилини; рибовозне судно йшло тим часом у мало відомі географічні простори суцільної темряви, керуючися, замість усяких лоцій, бездоганною капітановою інтуїцією, і саме впродовж цієї павзи, оточений солоною темрявою, густою зливою вітру та бризків, обіпершись на бильця фалшборту,

*) «Данилів» являє собою матеріали до першої частини репортажної повісті «Відьний Порт», що над нею тепер працює автор.

Редактор групи *Тардов*
Техкер *М. Гулак*
Обкладинка худ. *Є. Рачева*

я мав час думати про Якова та Василя Данилових, про скорий похід скумбрії й про дивні зміни, що можуть трапитися за короткий час — за якісь півроку, від осінньої й до весняної путини бичка.

Ще перед відплиттям до Вільного Порту, на очаківському березі, ми йшли до «барана», що на нього накручувалося довгу кодолу невода, закинутого на оселедців. Краб із надламаними в сітці ногами плазував у піску боком, повільно простуючи до моря, лишаячи в мокрому ґрунті гострий слід тонких своїх лап. Коли ж раптом я звів очі від краба, я побачив перед собою зморшки знайомого обличчя, де залягли глибокі борозни від усіх солоних вітрів Чорного моря.

— Яшо! — сказав я і здивувався, бо побачив на цьому знайомому обличчі несподіваного червоного міліційського кашкета, замість стрінуги Яшу в морі, як сподівався. — Що це ти, Яшо? — перепитав я його тоді.

— Та от, іду на пост... — відповів Данилів, він же Яшка Музика, як прозвала його вся рибальська «Слобідка Цукаренка».

— А я думав, що ти вже рибалчити поїхав, Яшо. Оце збирався до твоєї хати зайти, щоб спитатися, де сітки закидаєш.

— Ні. Кинув я рибалчити... — протяг Музика, підправляючи ремінного паса на вигорілій і видвілій гімнастерці.

— Чого ж то ти?

— А виходить — не вмю я тепер рибу ловити, — відповів Яша з іронічною інтонацією і глянув на сонце: — Ма'ть, три години вже. От і на пост пора.

Яша простяг мені велику й задубілу долоню, лівиво ручкаючись і прощаючись. Потім він обернувся до мене своєю широкою, трохи зігнутою, спиною й пішов поволі вперед, вгрузаючи чобітьми у прибережний пісок і відштовхнувши широким носом того краба, що, виповзши з сіток, ще не встиг доплентатися до моря на зламаних ногах. Так і не розгворилися ми з Яшкою Музикою на цей раз, хоч восени мені й довелося ходити з великою його шаландою в Білі Кучугури, ловити там бички й відчувати пружний хід вітру в шкотах, між вітрилом і клівером. Саме там, на порож-

ньому острові, в оточенні шістдесяті шаланд, я вибирав людей, що могли б стати за персонажі нарисів, відсівав, записуючи до блякнотів, їхні слова, їхні пісні; вивчав їхню роботу, виконуючи всю її власними руками на Яшки Музики шаланді. А повернувши з Білих Кучугур, лишившись наодинці з записаними словами, я мусів здивовано зняковіти: записів було мало, писати було ще тяжко, матеріал не вистиг, чогось важливого не вистачало, і — я знав це — воно, це важливе, мусіло прийти. По весні, віддавшись знову труській лихоманці дороги, трясавиці херсонського поїзду, — я рушив іще раз на Очаків. І в особі Яшки Музики, вдягненого в міліційську форму, ішов мені назустріч, на береговому піску, сподіваний епілог, бажане закінчення сюжету, що остаточно оформилося протягом двох днів, і що саме його — це закінчення — слід було поставити на початок, пишучи про хід бичка й про самого Яшку.

Другого дня після зустрічі на березі від рибтрестівської гамазеї відійшов човен на Вільний Порт. Високий і дужий рибалка, випроставшись у прові, роздимаючи широкі груди, почав підіймати вітрило на щоглу, щоб уловити на допомогу моторові попутній горішній вітер.

— Васю! — сказали йому. — Данилів! Заводь пісні!

— Данилів? — перепитав я в рибалки, коли він витягнувся на люкові машинного трюму, відпочиваючи від вітрила та від пісні. — А Яшу Данилова знаєте?

Наш моторовий човен зроблено із звичайної шаланди. Чардак приходився просто на лінії бортів, у трюмах доводилося сидіти зовсім скоцюрбившись; сидячи ж на палубі, ми мусіли триматись за грати на склі машинної будки, щоб не впасти від хитавиці у воду. Але все ж, не вважаючи на ці блаженські спроби підробитися під катер, шаланда ставала рішучіша. Вона дуже певно краяла горби хвиль і вкривала поверхню води пасмом густого диму.

— Яшку? — відповів мені Василь Данилів. — Це Музику? А якже. Браток мій. Двєюрідний.

І поки Василь Данилів, Музичин брат уперших, завів нової пісні, я встиг дізнатися, що він вертає з Очакова до своєї бригади, везучи хлопцям на шаланду тютюну та хліба.

— Бригада? — мусів уже я тоді перепитати у Василя.

бо був у цих місцях востаннє ще в жовтні, аж шість місяців тому, а в той час цього слова ще ніде на шаландах не було й чути.

Венцерадою, змащеним олією рибальським плащем, обкутали ми свої ноги, ховаючись від хвиль, і довгі язика води здіймаючись через борт і шугаючи зливою на дерево чардака, лизали гладку поверхню жовтої й мало не прозорої венцеради. У це тонке та міцне укривало були закутані рабзом шість ніг. Із засмаленого і заллятого щент водою краю цього плаща висувалися раптом три цілком різнорідні тіла, три постаті.

Зачувши розмову про Яшку Музику, озвався представник очаківської рибальської артілі «Чорноморець» — Мишко Рабин; вловивши ж репліку про бригади, вступив до розмови й редактор «Колективіста Очаківщини» та член штабу путини — Іван Жадан. Я був третій у венцераді, і я слухав.

— От узять Музику, — сказав Рабин. — Він у нас давно бунтується. Як з осіннього бичка прийшов, — «я та я!» — каже. Ударник і все таке інше. Ну, правда, не мало бичка привіз. А розібрали — кращі сітки, виходить, Музика забрав і нарізно від артілі ходив, виходить. Ну, й це багато ділов тоді за ним повикривали. Взяли Музику на артілі в перепліт. То вийшов він іще на зимову камсу, а там і зовсім із артілі подався. Не зміг, виходить, до нового звикнути.

— А в нас же все тепер по-інакшому, — без павзи почав говорити Іван Жадан, редактор і член штабу. — От ти про бригади спитався. Ти восени з отаманом Даниловим плавав? Як? А тепер от бригадир Данилів з тобою на моторі пливе. Як? Ну, от і зваж. Восени рибалка краєм вуха за пляни чув. Десь йому в артілі, може, розказували, що не завадило б, мовляв, от скільки риби впіймати. А тепер наша основна робота до кожної бригади, до кожної шаланди довести — от стільки риби ти впіймай, бо на неї від тебе держава жде...

Коли ж ми дійшли, парешті, до лісу щогол, що ріс просто з води, як утилізована, оголена від усіх гілок, рівна й чітка алея, і коли побачили на березі такі ж голі й рівно розсажені зарості підтичів сушити сітки, що випиналися

з болотяного берега Вільного Порту, — мені вже стало зовсім ясно, чому Яшка Музика кинув рибалчити й пішов на берегову службу. Куріньки з камки, шелесткої морської трави, викинутої на берег безугавним морським прибоєм, зводилися серед підтичів. Вони стояли тут, у цьому рибальському таборі, як торік у Кучугурах. Так само жили й рибалки — «від зорьки до зорьки» — засипаючи сітки в море надвечір і вибираючи їх о схід сонця. Але над промислами гуляли нові слова. Замість морських зайдиголів-отаманів, по шаландах були бригадири, що знали державне завдання, вагу слова «прорив» і високу честь бойового напруження для перевищення пляну.

В цьому саме й була різниця між братами Даниловими. Яша Музика зірвався. Він міг лишитися за отамана, та не зумів змусити себе стати за бригадира. Василь ішов легше. Старий рибалка, він був усе ж гнучкіший і після певного зламу й кризи він збагнув рацію й доцільність змін. Шаланда його бригади підійшла до мотора, що став на рейді, не маючи змоги підпливати міліною до берега. Виплутуючи ноги з промоклої венцеради, Мишко Рабин показав на Василья, що стрибнув через борт у шаланду:

— Він у нас найбільше бичка здає. Бригада його йде перша.

Ми скочили в човен і попливли до містків, де вантажилося на шхуни кошики з бичком. Культурник артілі й повноважений представник її на цьому березі, Вася Климів, підійшов до нас і спитався за хліб:

— Чи привезли?

На нашому моторі був повен трюм хліба для рибалок. Климів вирядив човна по вантаж; маленька шаланда вивралася з стрункого ладу й застрибала на мілкій і пощербленій брижею воді. Ми пішли до Климівського курінька. Над старими журналами, що їх подіставав Климів із кутків своєї миколаївської кімнати, — він сам тесля з миколаївського заводу «Плуг і молот», — сиділи дівчата. Вони читали «Нову громаду» за 1928 рік і тихо наспівували.

— Васю! — сказала одна з них, — що? Газет і сьогодні немає?

— Нема, — відповів Климів і чортихнувся. — І газети

свіжої на цей острів ніхто не догадається привезти. Так от і живемо. Мало не на три роки назад.

У курінь просунулася голова рибалки.

— Вставай, дівчатка! — сказав він. — Пішли сітки збирати...

Вони занурилися в рівні алеї підтичів. Просушені сітки збирали й складали в шаланди. Підняті відразу на щогли вітрила спалахували в повітрі, як раптовий сигнал походу. Шаланди відривалися від намотої на берег камки і йшли переймати весняний шлюбний хід бичка. Пісні бригад розлягалися над водою.

Нічого спільного з осінніми виходами отаманів у море не мала ця струнка робота артілі. У морі був цех, — цех під вітрами й натиском солоних шквалів.

Другого дня по цьому на «Труженник» вантажили з кошиків здобутий вилов бичка. Рибу виплутували з сіток; вона хлюпалася на дно шаланди, розбризкуючи блискучу луску на венцеради, на лави, на борти; потім бичок переходив до приймача, плив човном до моторового рибовозного судна. Дух риби й духмяне пахтіння солоного морського вітру стояли довкола. Риб'яча луска вкривала й поміст судна. Її не зміли навіть шланги, що з них поливали два малі хлопці-матроси покрівлі люків над трюмами. Пах бичка лишився протягом усього восьмигодинного рейсу на Одесу.

Ми заходили за довгу кам'яну смугу молу, обгинаючи Воронцовський маяк.

Вогні в місті запалилися знову і Одеса блищала, зростала, налітала назустріч, як шквал. Отже я став коло фалшборту під навалою солоної піни і думав про братів Данилових: про Яшку Музику та про Василя. Темні лінії вітрильників, пришвартованих до портової стінки коло рибтрестівських гамазеїв, окреслювалися ясніше. Чорні реї перерізали небо. Між реї стигли холодні зорі. Вода булькотіла коло ватерлінії; в алюмінаторах об'якореного поруч буксирного пароплава стояла жовта електрика. Закинувши ливу на берег, ми натягали її з борту руками, так, щоб у тісноті суден, що оточували нас, обернутися бортом до набережжя. Якірна ківва гуркотіла у клюзах.

Беручи рюкзака за спину, я усвідомив остаточно, що життя само командує темою, надає їй потрібних, несподіваних зворотів і раптом являє кінець цілої біографії, що мусить правити за початок для опису цього уривка рибальського життя.

Рюкзак лежав зручно; я ступив на вогкий камінь порту; навіть, у темряві відчувалося, що цей камінь мусить бути зелений від морської води.

I.

Щоб вийти з міста до «Слобідки Цукаренка», слід перетяти лінію валів та ровів, що полишилися ще з часів турецьких війн.

І от, за лінією земляної фортеці, крізь запону передвечірньої сутні, з'являється смуга лиману, — лиманської зеленої води, з довгим піщаним язиком Кінбурна на обрії. Гострим, майже бездоганної форми, трикутником, випинається Очаківщина межі три лимани: Дніпровський, Бозький та Березанський. Саме місто Очаків завершує цей трикутник, розташоване, таким чином, на морській околиці свого району, над піщаними закосками, випрасованими сумирним лиманським прибоєм. Місто грузне в історії: у фортецях Турецької оборони, в Суворівських операціях на Кінбурнській косі, у процесі лейтенанта Шмідта, що відійшов уже в Очаків на поталу плутаним спогадам тутешніх дідів. Довгі корпуси флотських екіпажів поплуталися з хатами рибальських слобідок; «Мільйонна», «Морська» й інші вулиці провінційного центру стоять напівзруйновані гарматнями тяжких гармат, вкриті порохом сухої глини й побитої цегли. Над кордоном трьох лиманів, над виходом до моря, поставлено пам'ятника Суворову. Цей пам'ятник залюбки можна б поставити руському військовому імперіалізові й за наших часів: божевільний генералісимум стоїть, вирячивши свої порожні очі. Він випнувся в якомусь пориванні до моря, з божевільно перекривленим обличчям, з жалюгідним чубком на вузькому яйцюватому черепі; весь він у тому славнозвісному вистрибі «півником», що так розважав численних історіографів. Пам'ятник стоїть

над проваллям, над хаосом занедбаної балки, над тернами, будьяками, руїнами ампірних колон, амфор та сходів, над червоними, коральовими кущами сухого й низького солонцю. О сьомій годині в Очакові запалюється електрику. Коли на цей час горить світло у вікнах другого поверху виконкомівського будинку, — значить, туди сміливо можуть сходитися активісти: є якісь збори. Коли лунає на вулиці дзвінок із міського клубу, можна йти на кінофільм або слухати заїжджого куплетиста. У порожній бібліотеці, у тьмяному світлі куцих гасових ламп, нидіє самотня бібліотекарка Шура, мріючи про зміну роботи й про рахівництво в кооперації. На чорних, дощаних, імшавих маяках запалюється червоне світло, як сигнал пароплавам, що йдуть в далині, не завертаючи сюди:

— Тут є місто.

Так стояв я на валі колишньої фортеці, перше ніж спуститися в напрямі Слобідки Цукаренка, заповнюючи час, потрібний, щоб передихнути після ходи підгіру, думками про тількищо залишене місто.

Маяки вже запалилися. Вони надавали Очакову підкреслено рибальського вигляду. Тоді, дивлячись на церкву, що колись була мечетом, уявлялася картина шторму, й туга глухого дзвону, й розпач рибачок, що виглядають у морі човни чоловіків. Дійсності ця картина не відповідає з багатьох причин: до церкви ніхто, крім сторожа, не заходить, дзвони мовчать, і рибачки сами ходять у море з своїми чоловіками.

Я спустився з валу й увійшов до Слобідки.

Собаки брехали з усіх воріт. Вони тьохкали й заходилися, як захриплі, застужені солов'ї, і їхній суцільний брех творив згукове тло темряви. Навмання, в першій ж групі темних і неясних постатів я спитався, де живе Яшка Музика, — бо саме з ним, з Музикою, я умовився вдень, у рибальській артілі «Чорноморець», їхати ввечері на бичкові лови.

— Зайдіть до Льоньки, — відповів стрічний гурт людей: — той покаже.

Льонька вийшов на стук, поправляючи паса на сорочці. Ми рушили в нову путь горбами та ярками Слобідки, баю-

рами, прихованими темрявою раннього вечора, і путь ця тривала, аж поки Льонька не стукнув у вікно, що за ним горіла тьмяна лампа. Жінка відчинила двері, питаючи:

— Оце ти привів?

— Хіба я його привів? — відповів Льонька, нагинаючись під одвірком: — мати привела. — І ввійшов.

— Нема Якова вдома, — сказала дружина Музичина, Надія Данилова. Сідайте.

Ми опинилися в хаті, сіли, помовчали й почали складну процедуру знайомства.

— Свіжачок задуває, — сказала Надія: — горішній іде. Добре буде Яші на Гендру йти. — Вона підвелася з місця й пішла у двір, розчепірюючи пальці проти вітру професійним жестом рибальської дружини, що перевіряє певність стихії. Вертаючи, вона додала: — Другий день горішняк дме. Правильний вітер. Саме вчас.

А що чоловік її все ще не йшов із рибальських артільних зборів, то Надія почала вишукувати теми для розмов, щоб заповнити порожнечу чекання. Вона розповіла історію свого розлучення з першим чоловіком і одруження з Яшею Даниловим — Музикою.

Була вона за Федькою. Але той «шалун» був: до дівчат бігав. Тож вона з ним розлучилася.

— Прийшла я до хати й кажу: «Ну, Досить. Розійдемося». Федька шапку свою міліційську розірвав, ікону батьківську з кутка вихопив, на скалки побив: — «Добре» — каже: «розійдемося». Ну, а я ж знаю, що далі буде? А випало так... Маріє! Не займай Лиду... Поїхав на той час рибалка Музика в море. А жінка його тут із директором заводу злигалася, з отим, що в Очакові тоді відпочивав. Красива була рибачка. Тридцятилітня. Зачинила вона тоді хату, Яшина ота дружина, і дітей двоє лишила, та з директором — до Миколаєва... Я кому кажу? Маріє!.. Вийшли вони на пристань, аж тут директор і запросився: — «Я, — каже, — на хвилинку».

Надія Данилова розповідає повільно, прасуючи руками спідницю, доглядаючи дітей Яші Музика та тої рибачки, що втекла до Миколаєва.

— Ну, то сказав він «на хвилинку», пішов і зник. При-

їхав Музика додому. Розказали йому сусіди. Так от і так. Сів Яша на пароплав і поплив до Миколаєва. Вийшов у порт, пішов у завулки. Бачить: іде дружина, ковбасу несе й булку їсть. Став Яша, глянув та й каже: «Так. Підмолотилися ми, значить?..» Обернувся, пішов назад, поїхав в Очаків, ну — й мене за себе взяв.

— А де тепер Федька? — питається Льоня в Надії.

— Мені листа був прислав. Ось він, лист той.

Надія виймає із скрині конверта.

У листі написано:

«Дорогая бывшая моя жена Надя! Я в заводи й забрав би я тебе знов до себе»...

— Ну, я не поїхала, — провадить Надія, гуркочучи замком на скрині й ховаючи назад Федьчиного листа. — Аж потім він іще сюди приїздив, як я вже з дитиною була. Сиділи ми в кіні. Підійшов, сів, та й каже:

«— Ну, як?»

А я йому:

«— Нічого...»

І не знаю, як на нього глянути. Грозився він Яшку мого забити. А Яшка підійшов до нього, взяв за вухо та з кіна й вивів. Здоровий він, Яшка.

А потім іще стріла я на базарі стару Яшчину шльондру. Розмахнулася я тоді кружкою на сметану, засвітила їй, а вона, чудачка, — віра тікати!..»

Коли Надія показала цю історію своїх двох одружень та одної Яшиної розлуки, в сінях рипнули двері, зарипіли високі рибальські чоботи, і сам господар — Яків Данилів, Яша Музика — став у дверях кімнати. Він пройшов на середину, невисокий і кремезний, з обвітряними до цегляного кольору перерізними борознами зморшок, засмаглими лицами. Підійнявши на руки найменшу свою дочку Яша сказав:

— Прийшов, Олександрє? Що ж — так випадає, що, ма'ть узавтра не поїдемо... Підтичів артілі не прислали та ще й другого підручного не знайшов. Перший — ось він, зо мною прийшов.

До хати ввійшов високий і худий хлопець, що я його бачив іще в артільній канцелярії, де вранці умовлявся з

Музикою. Повечерявши, цей хлопець-підручний устав і звернувся до мене:

— То що ж, Олександрє, ходім у шаланду спати?

Ми вийшли з Музичиною хати.

Присадкуваті й опецькуваті корчі морельових дерев стояли темні. Купи бузку йшли аж до сусідських яблунь. Чітка різьба окацій зводилася вгору. Піскуваті яри, починаючись від самого тину, бігли, ведучи просто до моря. На піску чорніли витягнуті на берег шаланди. Мереживо прибою шурхотіло під самим дном. Музичин підручний, діставши з шаланди ліхтаря, запалює його, й пісок раптово жовтіє на кілька кроків довкола. Назва шаланди — «Екстра» — виступає на борті. Поклавши під голову клівера ми вкладаємося на дні човна й натягаємо на себе вітрила, венцеради — ввесь змоклий і холодний пристрій, що є на шаланді.

Крізь парусове шатро, перекинута над човен, задуває вітер. Він просякає навіть під ті вітрила, що ними накрилися ми; заснути тяжко і ми ведемо довгу розмову з Сенькою Злинським, рибалкою, підручним Яшки Музика, отамана. Злинський — звуть його «по-вулишньому»; насправді він — Семен Назарович Опанасів. Об шаланду шурхає, шамотить, якочо хвиля. Шарудить пісок.

— Як померла в мого батька жінка, лишився він із п'ятьма дітьми, — веде Семен. — Узяв він тоді другу, а в тої двое своїх були. Ну, й із новою в батька ще п'ятеро знайшлися. Було нас дванадцятєро.

Сенька говорить помірковано й повільно, щоб не заплутатися в складній математиці своєї родинної історії. Та все ж, коли переходить до біографії своїх братів та сестер, плутається й замовкає.

Десь поруч, зовсім близько, вовтузяться й пишдять миші. Ми поволі засипаємо.

Сенька крекче; обережно, щоб не відкритися вітрові, перевертається з боку на бік і каже крізь легкий, дрімливий сон до себе самого:

— А яке наше життя рибальське? Я знаю? Вийдеш у море. Півтора місяці десь ходиш. Рибалиш. Родина на березі. Я знаю?

Він спить.

На ранок з землі все ще дме горішняк, — точніше майстро-тремунтан — NNW — північно-північно-західний вітер. Ближче до сходу йдуть багряночервоні хмари, далі вони розжовішають, під шаландою пливуть зовсім білі — дим із роз'ятрених горнів сонця. З глинястих горбів повз криницю, сходять отаман шаланди. Данилів несе сітки, акуратно згорнуті грузилами вниз, корками вгору; він складає їх у шаланді й, журно дивлячись убік Тендри, каже про те, що саме б у такий вітер і відпливати б, та от, — треба йти по підтичі й по другого підручного до артілі, а поїдемо вже не раніш, як узавтра. З цим він і вертає на гору.

— Ходім до мене снідати, — запрошує Семен. І я тоді відчуваю що в мене народжується нове професійне почуття: як член команди рибальського судна «Екстра», я ляю артіль за невчасно приставлені підтичі; у вітрі, що дме з землі в море, крім приємности подуву, з'являється нова доцільність конкретної рушійної сили; місто й усі нові очаківські знайомі зникають і, — справді, коли я не піду зараз до Злинського, то куди ж я можу подітись? І ми перетинаємо Очаків, як напіваабстрактну ділянку дороги з «Слобідки Цукаренка» до «Слобідки Чижикова». Побут, що я в нього ввімкнувся, дуже старий побут, і тільки через півроку мені прийшлося впевнитися у своїй короткозорості, доведеній тим, що от, за короткий такий час побут цей упав цілковитою руїною. Коли ж ми минали рибальські слобідки й заходили до Семенової хати, традиції рибальського життя, здавалося, йшли в минуле так само далеко, як і в майбутнє; скорих змін не можна було передбачати, і лише по весні я засоромлено думав про те, що таки не «зробив поправки» на наш час, дивний і загибельний для всіх далеких традицій і всякого заїмшавілого побуту.

У Семеновій хаті на столі стоїть фотографія красивої, повновидої дівчини. Коли Семен вертає знадвору із скумбрією на сніданок, я питаюся, чи це не дружина його, що поїхала тепер до Миколаєва. Але Семен дивиться на фото й відкасує:

— Сестра моя була — Мілька — Людмила...

— Чого ж то — «була»?

— Рік тому втопла. Рибалили волокушею та як з Кінбурнської коси на Аджигіольську переходили, аж тут штурма знялася, шаланду перекинуло: хлопців там двоє було по сімнадцять років, Людмилі вісімнадцять було, ще дідів двоє. Всі й потонули... — І Семен починає показувати фотографії братів і товаришів, що мають грецькі ім'я, спожиті цілком чорноморськими рибалкам: Христофор — зветься чорнявий хлопець, що обіперся ліктем на колонку фотографічного ательє й закинув другу руку за Семенову спину; Ксенофонтом узиває Семен другого хлопця, що сидить на стільці перед Христофором та Семеном. Ім'я ж риби, що ми їмо разом із скумбрією, теж грецьке: вона зветься ставрида, — а Семен для зрозумілости перероблює це на «ставрибу», хоч і живе вона в морі, в лиманах, лише не в ставах. Очаківську рибальську артіль «Чорноморець» утворено рік тому.

Рибалок, що не ввійшли до артілі, майже не лишилося; хіба тільки великі власники хат і господарств; але вони віддали артілі свої шаланди й великий сітчаний пристрій і тепер уже — не рибалки. Лови бичка починаються, і надходить уже розпал цих днів.. От чому в артільному приміщенні стільки людей, що нам із Семеном, прийшовши туди по сніданні, тяжко розшукати Музику. Знизу, з складських льохів пахне смолою, шкірою, рибою, сіллю, фарбою і ще чимсь, що дає комплексний дух моря, пісні й напружених м'язів. Музика зводиться сходами саме звідти, заклопотаний, несучи нові чоботи.

— Беріть, хлопці, підтичі — каже він. — Оцей за підручного їде — він показує на молодого опецькуватого хлопця. — Та підемо вже додому ладнатись. Завтра вирушимо, — то вже край...

З беззових стовбурів наспіх обламано гілля; стовбури мають метра з чвертю в височину, — це й є оті підтичі сушити сітки. Ми звалюємо їх на плечі й несемо на Слобідку, маршуючи вже вчотирьох, разом із Миколою Будиловським, новим Музичиним підручним, що прийшов з села Бейкуша до Очакова рибалити. Вчорашні вечірні морельові дерева, бузок, окація у дворі Музики — втратили в денному світі вечірню чіткість силует, але передосінню жень і жовтиз-

ну їхнього листя підкреслює тепер пишнота пав та павлинів. Гості чекають на Якова в хаті, щоб дати йому «відчальну»; він вітається з ними і надворі чути, як бубонить він відповідь на якусь їхнє запитання:

— Значить, як ото іздатель він. Ну, що Тарас Шевченко, Пушкін, Нат Пінкертон, Стенька Разін...

Неймовірно мішаною мовою заводять пісні:

Волна шумить, волна бушує,
На берег з піной хвилі б'ють.
На берегу сидить, тоскує
Рибак молодий, він слъови лє.
Челнок його грозой розбило;
Чуть-чуть ще видно із води;
Побило білее вітрило —
Не поплисти вже нікуди...

Рибалки сидять коло столу.

Тяжкі руки покладені на дубовій дошці.

Риба, — розпатрана, смажена, просушена риба, — лежить поміж цих рук, як в обкидних сітках. Сліпі, мертві очі риб, сполучаючися з піснею, творять одчай базарної капелі; з рук Надії падають на стіл карти: — Погадаю тобі, Яшо, на дорогу, — каже вона. Махорчаний дим зводиться від столу над рибу, над руки, й король жир, втілюючи Яшу Музику, починає оточуватися прихованим змістом карт. Чирвова шістка кладеться любовною дорогою до бубнової кралі. Валети маршують із сокирами на плечах, визначаючи клопіт; дев'ятка жир пророкує сварку, дражливу розмову з чирвовим королем. І раптом пішло вино, нещасливе вино сліз, захованих у десятиці, сварок, принесених дев'яткою, і сама винова краля визначила велику злість.

— Кидай краще, циганко! — сказав Музика до дружини й розреготався здоровим і дужим сміхом. — Кидай краще, чи перемішай карти. Все переплутано!

Надія збентежено глянула на бубнову суперницю, що до неї лежала чоловікова червона чирвова путь. Вона кинула карти для Якова, для серця, для хати, що було й що буде.

Випадала любов на серці, клопіт для хати, нарешті, рибалка лишився сам із собою; вісімка винова лягла п'яти-

кою, і валет жир завдав клопоту, занісни сокиру на короля — на отамана Музику. Яків підвівся й розсміявся ще дужче. Куми так само підвелися з місць.

— Ну, наворожила! — сказав Музика, — хто тебе таку вчив? Готуй крупи та ще там чого з собою брати. Лягати час; завтра вже рибальську зорю стерегти будемо.

Гості прощалися з господарем, з Надією; вони виходили з хати, гупаючи важкими чобітьми, дружини їхні шурхотіли спідницями, а Музика все ще приказував наостанці.

— Люблю, як погане на картах випадає. Мені, як, було, сестра такого наворожить, аж потім усе навпаки й виходить.

На столі полишилися риб'ячі кістки. Сиза запона диму, що висіла попід стелею, потяглася в сіни, слідом за кумами.

— Вийдімо й ми. З Надійчиним старим попрощатися треба. Ходім чи що, Олександрє?

Ми знов пройшли слобідкою, й підійшли до Миколаєнкової хати.

— Помирає старий, — сказав Музика і стукнув у двері. Грюкнув засув, і ми зайшли. Стара Миколаєнчиха завела нас до кімнати.

Великий, огрядний, ще мало не чорний, із звислими вусами, лежав дід Миколаєнко, батько Надії Данилової. Він хрипів, стогнав, говорив плутано й нерозбірно; лікарі визначили чи то тиф, чи грип, а чи ще яку іншу причину довгого конання.

Дід підвівся на лікті, обертаючи до нас широченні волохаті груди.

Він попросив:

— Заспівайте, як чумак ішов у Крим по сіль.

І звернувся до жінки.

— Стара! Чи в тебе чайника нема, чи що? Настанови гостям. І дитині ж молока дай. Марійці...

Музика попрощався й пішов збиратись у море.

Як приїхав я з ловів, то дізнався, що перебороров таки старий Миколаєнко тоді свою смерть. Вижив від тифу, чи то грипу, чи ще чого іншого.

На шаланді тої ночі ми спали втрьох: Семен, Микола та я.

Вранці вийшов Музика. Ми настановили щоглу, стягнув-

ши парусову покрівлю з шаланди і звели судно на воду. У піску лишився глибокий і круглий слід. Шаланда похитнулася на хвилях, що їх усе ще здіймав горішняк незмінний уже чотири дні. Висока брижа заходила по обрії.

II.

— Подавай шпронтову! — скомандував отаман.

Шпронтова — дерев'яна паля, що заступає в шаланді реї, — протяглася від щогли до корми; над шаландою затремтіло, звелось, напружилося вітрило. Висувний киль увійшов у воду крізь прорізане дно. Кермо обернулося трохи ліворуч.

— Пішли, — вже спокійно й тихо сконстатував Музика.

Смуга пісків під глинястим узгір'ям — очаківський берег — широко розкрилася за нами, і тепер меншала, лишаючись позаду. На пісок витягли невода; крізь плетиво просякли драглі медуз; рибалки почали тягти баламута — сріблясту, струнку й вертку скумбрію, — чіруса, кільки. Чіруси й сардельки закрутилися на піску, як краплі живого срібла. Під красну рибу — пестрюху — обережно підставили великі кошики. Густі й каламутні гриби — медузи — розтавали, зникаючи, ніби розтоплюючись під сонцем.

Камбала, паламида, кефаль, бичок, пузанок, чехоня — все це пішло до кошиків із витягнутого невода, і саме коли ми відпливали, схилившись над кормою й пускаючи в лиманську воду дерев'яний хвіст керма, — рибалка на березі підняв чехоню за хвіст, показав її Яшці й, розсміявшись, гукнув:

— Бейкушська дівка!..

— Чого це? — здивовано перепитав я, відриваючись від клівера, що його треба було прип'яти у прові.

— Бо гладкі вони всі там, як чехоні. В'яжи краще...

Очаківщина рибалить.

Звідси — побут, пов'язаний з рибальськими, морськими звичками та традиціями, звідси тип чудового рибальського судна, що зветься «очаківська шаланда» й що має багато вдосконалених окремішностей від інших «посуд», як звуться офіційно ловецькі човни. Очаківська шаланда» має висув-

ного кіля, просту й містку конструкцію, велике рівне вітрило з клівером і може йти на тяжких своїх веслах, як немає вітроу. Тільки того літа — тисяча дев'ятсот тридцятого року — славу очаківської шаланди почав переймати на районному терені новий гість, що з'явився в степу. Я зустрівся з цим гостем на дмитрівському гармані, поїхавши туди, до Дмитрівки, щоб оглянути виставку в день колективізації та врожаю і так скористати з часу, що лишався до відплиття на Тендру. Маленький форд очаківського райвіку вже відійшов, збираючись об'їхати кілька сіл, перше ніж приїхати на дмитрівську виставку; я сів на степову, виконкомівську теж такі бричку, і ми рушили за місто, лишаючи позаду сухі глинища зруйнованих огорож, купи цегли на місці спустошених і порожніх будинків, розкидані корпуси фльотських екіпажів та нову цегельню, що являла очаківську індустрію. Пам'ятники, настановлені мічманам і лйтенантам, були розкидані в найнесподіваніших місцях. По тому шлях пертворювався на вузьку смугу виснаженого під осінь довгим і роз'ятреним літом степу. Обабіч шляху, на обрії, ліворуч і праворуч — лимани; самотньо шкандибав у поривах сухого й жорстокого вітру зламаний десь куш. Інколи в цей вітер вплачувалися свіжі й вогкі струмки морського повітря, — хоча про лиман можна скорше сказати, що це справжня синтеза моря й річки, простору, поєданого з затишком; недурно ж тутешні рибалки кажуть, їдучи на лови: «поїду на річку». І от, з степового шляху раптом починається селище Куцуруб; хати, скирти, а за ними голубе поле лиманської води, зворушеної легкою брижею.

Брижа йде й по куцурубських ланах: хвилі повітря, осяжні для ока, котяться пшеницею й житами. Крім турецьких назов, що лишилися на цьому березі — Куцуруб, Бейкуш, Аджигіол, Анчекрак, Очаків — по селах зберігся й незвичний для ока вигляд хат. Хати Куцуруба й інших, що їх я згодом побачив, сіл стоять, як зменшені розміром фєвдальні маєтки, близькі до мавританського стилю. За матеріал править глина; але глина ця — червона, синя, рожева, жовта, біла. З неї виліплені коминки; льохи мають круглясті — аркою — входи; брами закінчуються глиняними шарами; жовта солома стріх вкриває червоні стіни з синіми

візерунками. І насичене сонцем густе повітря стоїть у селі від лиману до лиману.

Саме такими селами ми доїхали до Дмитрівки.

— Да-вай — да-вай — по-трав-луй! — гукали рибалки за хатами, на березі.

Шаланди відштовхнулися від берегового піску. Вітрила тріпонулись і задихнулися, наснажені, повні вітру. Борти хитнулися й розітнули воду; жінки на березі ще раз вимахнули хустками, проводячи чоловіків, і почули з шаланди саме тільки:

— О-гей! Наляж, Миколаю! На-а-аляж ще!!!

І артіль попливла з Дмитрівки по бички.

Під ясным небом, під теплим вітром, що йшов з-над води, Дмитрівка галасувала й хвилювалася. Вона виряджала рибальську артіль на лимани, червону валку з зерном до Очаківки й упоряджала свою районну виставку на день колективізації та врожаю. Виставку розташували на гармані за селом. За хатами, за плавким золотом скирт, брався легким вітром лиман. У вітрі плуталися прапори, стрічки червонофлотців-оркестрантів і розігріті сонцем, приглушені згуки маршів. Виставку ще не впорядкували, і експонати підвозили далі.

Андрій Бабич тягнув із Марицина до Дмитрівки буряка.

Це був неймовірний буряк. Навіть глянувши на нього, не можна було повірити, що він існує, а коли існує, то чи ж буряк воно — оце здорове опудало з добру дитинку завбільшки. Гарбуз Парутинського колгоспу був ніби справжній пушбольний м'яч — неймовірно великий. Капуста ж і цибулини, що їх привіз Савов, підбурювали гукнути, як герой анекдоти перед клітиною з жирафою у зоосаді:

— Не може такого бути!

Але не в цій навалі гіперболізованих овочів була суть виставки, не в цих продуктах городницького спорту колгоспників.

Це були просто уніками, раритети.

Виставка пишалася не з них.

Обережно й погордливо знімали бородаті дядьки з Дмитрівського колгоспу, що порядкували виставочною терито-

рією, щити й кошики з рипучих гарб, що оточили гарман. На щитках були наколоті чорні, круглі, великі бруньки. У кошиках легко пухнатилося м'яка біла вата.

— От і бавовну нашу привезли, — сказали розпорядники, — і понесли квіти й вату до вхідної арки.

Очаківська бавовна — от який гість почав затьмарювати славу очаківської шаланди.

Закономірно обґрунтована, обумовлена діалектично, — революція виникає неодмінно, не вважаючи на реакцію, що може вирувати довкола. Революція тисяча дев'яносто тридцятього року на Очаківських степах — зросла, вистигла й перемогла серед солонцю, будяків, подорожнику та інших, зовсім недвозначних бур'янів, у людські форми втілених, що намагалися задушити її й чинили реакційний опір. За таку справжню революцію правила бавовна. Її завезли по весні до цього посушливого степового району, де море являло собою хліб, а хліборобство було чи не за другорядну справу. Агрономи райземвідділу наспіх перечитали потрібну літературу. Ця література була скупа: кілька назов брошурок — райвиконкомівську, єдину й уцент заїжджену, та дві з очаківської пожежної команди. І агрономи поїхали по колгоспах та созах району, везучи насіння й тоненькі книжки. Індивідуали слухали, хитали головою, ніби погоджуючись, а на кінець бесіди заявляли рішучо й твердо:

— Ні. Я не буду. Хай уже хто інший посіє, а я подивлюся.

Але «інші» не брали так само.

Коли ж відїжджала агрономова бричка, знаходився чоловіча, що обережно й пошепки звертався до спантелених промовою про вигоди від засіву бавовни:

— То ми добре, що не взяли. Бур'ян це. Думають підурити, та не на таких напали. Ніхто тої бавовни потім від вас і не візьме. А землю той бур'ян так виснажить, що потім і хліб не вродить.

І додавали вже зовсім таємничо:

— А знаєте, як тая бавовна по-справжньому зветься? «Клопіт». Он як. І недурно.

Звістка про бур'ян, вигаданий, щоб виснажити землю,

про бавовну «клопіт», або «хлѡпок», проходила швидше, ніж агрономова бричка. Агрономові вже відповідали так:

— Та, знаєте, батьки наші цього не сіяли, — ну, мабуть, так, що й ми не сіятимемо...

Відбувалося повторення півторастилітньої історії з опором «чортовому яблукові» — картоплі. Та по колгоспах все ж було інакше. Після зборів, що тривали в непевному блиманні гасових лямп десь у сельбуді, чи в сільраді, після запальних слів знеможеного боротьбою з упертими індивідуалами агронома, колгоспний актив казав:

— Диви! Отаке насіннячко, а що з нього виходить. Що ж, виділимо землі та спробуємо. Га?

Ухвалявали спробувати.

В одному селі знайшовся молодий хлопець, що оце демобілізувався й повернувся з прикордонної охорони з Таджикистану й Узбекистану:

— Били ми басмачів, — казав він, — і тримали варту. Спек там. Нічого не росте. Бархани піщані — сунуться, сунуться та ще тільки такий саксаул — кущами по землі. І от там я й бачив: — риють канаву, — арик зветься — тече вода з річки; з пустелі поле стає; тече вода на поле, а на полі оцю бавовну вирощують. Виростає вона, розкривається, а в ній білий пух. Багато народу з самої тільки бавовни живуть. А сонце ж там, як скажене...

Демобілізований сів. Колгоспники сказали ще раз, рішучіше: — Ми спробуємо!..

У цьому — першому засіві бавовни було почуття ризикування, почуття чекання на наслідки, що їх не можна передбачити. Одно слово, було і приємно, і страшнувато. Один колгоспник у Парутиному згодом казав мені:

— От сиплеш у землю зерно пшениці — і знаєш, що воно вийде: от проросте колос, от виросте, от налетиться. А там жнива надійдуть. І знаєш, як йому землю приготувати, — з любов'ю, сказати би, готуєш. А тут, із бавовною, — тримаєш насіння і думаєш; що ж із нього, з такого, виросте? Коли по правді казати, то й кинули ми його в землю абияк. Ну, тепер бачимо — несправедливо.

Справді, цей східний гість не побачив спершу на очаківських степах дійсної гостинності. Повиділяли землю, вки-

нули бавовну, пропололи абияк і віддали прорість на поталу бур'янам. Алеж відомо, що саме бавовну треба прополувати уважно й багато разів. І все ж таки, серед бур'янів, вона прийнялася, вистигла й перемогла. Тисяча треста га були засіяні бавовною першого року — і всі прийнялися, хоч і не максимальним врожаєм; адже був бур'ян, і були дощі. У жовтні почали розпукуватися темnobрунатні коробочки на стеблях, і з них білою піною вибухала пухнаста легкість дозрілої, готової бавовни. Не вмючи, але радісно й здивовано почали її збирати. Дерев'яні, диктові щитки на виставці — були за знак перемоги. Індивідуали підходили до них і дивувалися:

— Невже то держава її приймає?

Колгоспники тільки посміхалися.

— І земля не виснажилася?

— І земля здорова...

Бавовна розвіювала на щитах свою білу й пишну принаду. Дитячою школярською рукою були виведені написи на дикті.

— Бавовна з Паругиного.

— Бавовна з Дмитрівки.

— Бавовна з Аджигіюлу.

І саме на виставці мені довелося зачути сигнал остаточної, повної перемоги цієї степової революції. До бавовни підходили й казали:

— Треба буде й собі посіяти на ту весну. — І «на ту весну» визначено під бавовну шість тисяч га замість тисячі й трьох сот.

Бавовна, каракулеві вівці, англійські коні — основа виставки. Гарби й тачанки підвозили експонати. Віяли прапори. До ясности неба не можна було підібрати жодного епітету, і під оркестру та іржання коней молодь крутилася на виставчному гармані в застигло-серйозному вальсі, пускаючи хмари пороку з-під чобіт.

Тачанка рушила з місця, і ми знову поїхали вздовж скірт, понад берегом лиману, укритего димом наших і прикордонних пароплавів, що йшли до порт-Одеси, порт-Херсону, порт-Миколаєва. Після дмитрівського свята, дорогою, дедалі сильніше починали відчуватися й «покровії», що

збіглися з Днем уржаю. Виноградне вино діяло, як добра штурма. Зірвані з причалів люди тинялися шляхами, розтинаючи повітря солоною боцманською лайкою. У побієних хатах дівчата чекали на оглядини; хлопці ходили орлами, засилаючи сватів, і попід хатами зустрічних сіл — Іванівки й Куцуруба — гармошки розпочинали вечірні «джьогі». Це, турецького чи то молдавського типу, слово визначає тут — досвіткі. Густосоняшне повітря котилося над бричку, над поле, над воду. Рожево-голубі хати стояли обабіч. Сонце, виноградні грона, блакитний простір лиманів і плетиво літературних ремініценцій творили з очаківських берегів якусь українську Бретань, що над нею кружляють мартини, шугає й напружує вітрила свіжий вітер моря й берегів. Та цей виноградно-п'яний побут, ці «джьогі» — в усьому цьому можна було легко й безпомилково визначити скороминучість скорє зникнення, смерть.

Тепла, прозора осінь, передлистопадові вітри, час дозрівання винограду, душиння грон і мусування молодого вина — так поставало це відмирання традицій. Мусування нового побуту й вистигання грон нового життя.

Пісня йшла за бричкою.

Камбурліївка, Кабурга, — турецькі назви, — лишалися проїхані, закриті горбами, розпалені й ніби розтоплені велетенським сонцем в очаківських степах. Передмістя Очакова посунули назустріч.

Шаланда по шаланді, сповнені роз'яреного духу смоли, реміння, махорки, дьогтю, — виходили артільники в море.

Так тепер відчалили й ми з Музикою.

Яшка сидів коло керма; сітки лежали згорнуті на дні шаланди. Вітрила були повні вітру. Я сів на середню банку, над бортом і думав про те, як кінчається побут і відходять традиції. Я не можу тепер заперечити: я був короткозорий. На шаланді я думав про перемогу бавовни й про відступ цілого старого укладу життя по селах. Я міг навіть, крім того, передбачити, як поступиться морська слава очаківської шаланди перед новою степовою славою свого району — перед славою очаківської бавовни; але, бачивши життєрадісність, насиченість бадьорим запалом, що буяли в Яшці Музиці, — хіба я міг застосувати думки про скороминучість

і до цього, здавалося, такого міцного, солоного й непохитного рибальського життя?

І тоді я подумав про романтику.

Є люди, що про них кажуть — «легкий на вдачу». Це люди, що їх можна зустріти випадково в найнеспродіваніших місцях на землі; їх полонила труська лихоманка дороги; вони їдуть до моря й у море заради самих просторів води; їх тягне на аероплян саме прагнення височини. Вони — романтики дороги, ці люди.

Я пустив руку за борт; ненавантажена шаланда сиділа неглибоко, рука не дістала води, і в пальці тільки раз-по-раз почали вдаряться хвилі. Я не міг приховати від самого себе: я любив цей тип «легких на вдачу» людей. Але, сказавши це, не можна було спинятися на половині: треба було оцінувати й їхню — цих романтиків — рацію існування. Моя рука увійшла в воду, потрапивши просто в гребінь хвилі; доводилося визнати — рації не було. Навпаки, ця категорія людей була у наші часи шкідлива своєю дезорганізованістю. Вони посідали в аеропляні місце командирів, що мусів би летіти у спільне відрядження і десь у готелі в Бухарі вони займали номер, а су-технік, людина, що приїхала давати воду країні, або фахівець із вівчарства — мусіли лягати в коридорі на старому, просидженому й розхитаному тапчані, щоб так відпочити після довгої путі.

І, перемагаючи жаль, я почав протестувати проти «легких на вдачу».

Ці думки прийшли від спроби аналізувати Музичину істоту.

Очаківські рибальські отамани мали багато спільного з такими подорожніми. В них була анархічність, вони виходили в море, підсвідомо романтизуючи його, і за цією романтикою були сотні літ традицій, звичок і забобонів. Отаман Музика оголосив себе за ударника, йдучи на осінню бичкову путину, але сполучення слів «отаман-ударник» згучало дуже дивно і по суті мало змінювало справу. Дійсно, повернувшись до Очакова по весні, я дізнався про кінець отаманів, про появу бригадирів і про те, що артіль визнала Музику по ловах за ніякого ударника, бо він просто захопив найбільше крапчих сіток. Тоді ж на бороті шаланди

«Екстра» я нічого з цих питань не розв'язав, — сів, випростався й почав прислухатися до складного процесу вибору маршруту, вибору місця для рибальства, що відбувався поміж отаманом та його підручними.

— Мо', на Глинищі підемо, — каже Музика: — а мо' й на Білі Кучугури. Бува так, що там добре бичок береться... Ну, бува що й у Глинищах...

Микола й Сенька втілюють у своїх постатях нерішучість. Тільки Семен випробовує стару рибальську формулу:

— Як там риби немає, то буде, бо не ловитимемо, а як є, то не буде, бо всю виловимо..

Яшка заламує свого кашкетика; барбет, як узивають рибалки піджака, спускається йому з плечей на лікті; Яшка заводить пісні:

Сиджу я на острові Тендрі
А хвилі біжать на пісок...

Співаючи, він дивиться на вітрило, придивляється, як дме вітер, як облизує лимани довгий язик Кінбурнської коси. Тоді Яшка зводиться на корму чардака тримаючи кермо, — надає кашкетові нормального вигляду й констатує:

— Ех! Спробуємо Кучугури. На-ал-ляж, хлопці!

Значить, отаман зважив напрям вітру й усі прогнози про напрям ходу бичка.

«Екстра» йде по бичка на Тендру; нас жене тремунтан; ми переносимо під його подув вітрило й клівер, і ми просолені наскрізь його гіркими й солоними подувами. Треба пройти близько дев'яноста миль.

Над шаландою починають шугати мартини; поверхню моря спінює скумбрія; лимани пройдено; колір води цілком помітно змінюється — вона робиться зелена й тяжча.

— Диви, — каже тоді Музика, — от і баламут з'явився. Посамодурино, значить, зараз...

Сенька Злинський починає готувати самодури. На короткій паличці нав'язано довгу леску із багатьма гачками. Це й є «самодур». Сенька нанизує на його гачки малі рибки й заводить леску у воду. Тепер він, тримаючи руку на борті, легенько сіпає паличку самодура з боку на бік.

Нарешті, леска глибоко занурюється в воду. Злинський тягне самодура в шаланду, й ми бачимо, як на ньому, на трьох гачках відразу, б'ються скумбрії. Їхні спинки відлискують на сонці, ніби синя, гартована сталь.

— От і почали путину, — виголошує Яшка, Музика, коли три перші баламути хлюпаються, відчеплені з самодура, на дно шаланди.

Шаланда йде.

Вітер то вщухає, то міцніє знову. Коли хвильки зникають, ми бачимо крізь яснопрозору воду морське дно. Воно заросло морською травою — камкою — й іншими водоростями, що про них Музика оповідає:

— У воді все те саме, що й на землі росте. Диви: он жито морське, он морська тирса. А он там — червоний — бачиш — солонець...

По дну шугають краби.

У піску тягнеться довгий слід, але на пісок душить шар води, — пісок затягається, слід зникає. Краби простягають довгі свої лапи й тяжко пересувають костяний і важкий свій одяг. Між поверхнею й дном тримаються, ніби стоять, медузи.

— Серце, — взиває їх Музика.

Морське серце має вигляд бруднуватосірих драглів.

Воно тремтить, б'ючись під водою на всьому нашому шляху до Білих Кучугур. Далекий іще Тендрівський маяк з'являється попереду. Іржавий корпус розбитого, напівзатопленого крейсера «Чесма» лишається праворуч.

Тоді виникають Кучугури.

Щогли двадцятьох шаланд видно при березі. Один баркас і дві шкуни причалили до вузьких і довгих містків, витягнутих у море.

Вода знову стає мілка, і ми ще раз можемо переконатися що у воді все те саме, що й на землі росте: он жито морське, он — морська тирса, он — солонець, чії грона у воді позбавлені яскравого, свіжого рожевого земного тону.

І над рослинами, під поверхнею води, тремтить розпливчасте морське серце.

Восени бичок іде, гнаний віянням різких і наснажених дощами й штормами вітрів. Бичок простує тоді з лиманів до Босфору.

Весняний похід бичка — це буйне тирло, це навала збуреної коханням риби, засліпленої самим тільки інстинктом розплодження. Юрби розпаленої, пристрасної риби шугають лиманами, прибиваючись попід береги.

Тому то, отже саме восени й по весні відбуваються бичкові лови, вихід на путину рибальських артілів.

Поділяється ж бичок на чотири основні, сказати б породи:

є товстий і жовтий «бубир» — нахабна, розбещеного вигляду риба;

великий, чорний, гладкий і поважний «кнут»;

розпатланий колючий та волохатий «півник»;

і, нарешті, «піскар» — бичок лиманських піщаних заків, маленька така дрібна, найневдаліша з бичків риба.

Цю класифікаційну лекцію прочитав мені якось Музика і виклав на доказ чотири рибини. Так само за цими назвами приймав бичків від отаманів і рибтрест. Коли ж я почав шукати «кнута», «бубиря», «півника» й «піскаря» у «Визначнику риб України», я затремтів і стелюся: я бачив, як глибоко я помилявся. Мені доведено навіть, що я не був на бичковій путині, бо рибалки ловили всякі gobiidae, а назва «бички» стосується родини cotidae. Я обтерпіт — і заспокоївся тільки тоді, коли «Визначник» погодився, що рибалки справді називають gobiidae бичками, бо вони до справжніх бичків дуже подібні.

Поліційно-вичерпний опис бичка gobiidae у «Визначнику» каже:

„Тіло довгасте, ззаду стиснене з боків, потилиця вкрито лускою, передні носові відтулини не витягнені в трубочки у формі вусиків, але всеж стирчать у формі горбка; задні лежать недалеко від ока; передвікова кістка без колючки; у другому спинному плавці більш 10 перець, а в підхвостному більше 6“

Характеристика ж за породами розрізняє такі бички: бичок-хвостач, бичок леопардовий, бичок-жаба, бичок-

гонець, бичок-сірман бичок-ротань, бичок-губань, бичок-трав'яник, бичок-бабка, бичок-рижик і, нарешті, бичк-дулик.

От саме ті одинадцять порід рибалки, уникаючи дрібних відтінків, розрізняють, як чотири. Щоб зовсім заспокоїтись, варт було поглянути: і кнут, і бубир, і півник, і піскар справді не мають «витягнених у трубочки в формі вусиків передніх носових відтулин», «задні ж розташовані недалеко ока». Я це бачив, чистячи луску, виймаючи печінку, готуючи бичка до юшки на Білих Кучугурах.

Блискуча, металева на вигляд луска розліталася з-під ножа. На землі вона відразу губила свій колір, роблячись просто брудною. Риба падала в казан; слизька й гола вона пускала на чисту воду решту своєї луски, і тоді крізь луску, здавалося, можна б дивитись: вона була, як рівні скляні скалки. Так надходив обід.

Кинутий у казан бичок, долучена до нього скумбрія, чи то баламут — переростали на цифри: в нас на острові риба була продуктом, що задовольняв потреби споживання на сто відсотків, але й за межами Білих Кучугур, як нам було відомо, риба мала на сорок відсотків заступити м'ясо споживанні людности республіки. Таких от бичків, як укинута в казан рибинка, слід було ввіймати, за контрольними цифрами, тисяча дев'ятсот тридцять першого року, сто п'ятдесят три тисячі центнерів.

Завдання чорноморських берегів повстали перед нами.

Яшка Музика сказав:

— От слухай сюди. Сказано мені в артілі: бери тринадцятеро сіток. А я що зробив. Я сорок п'ять узяв. А тепер і думай — виконаю я плян чи не виконаю.

У шаланді «Екстра» лежать зв'язані сорок п'ять сіток по сорок п'ять — п'ятнадцять метрів кожна. «Засипані» у воду, сітки тягнуться на два кілометри.

Микола Будиловський та Семен Злинський, «підручні», вийшовши на берег, виносили з шаланди підтичі, вишукували вільне місце й забивали підтичі в землю, щоб сушити сітки. «Екстра» врізалася провою в вогуку берегову землю. Камка, збита до берега, осідала під ногами, і ноги увиходили воду по коліна.

Тому ми почали будувати моста з камки, накладаючи траву шар за шаром.

Вода булькотіла під нею; камка осідала, але, нарешті, насичений водою зеленожовтий міст підійшов від берега під борти «Екстри».

Білі Кучугури, оточені блакитним лиманом і важкуватим зеленим морем, простелялися просто перед нами.

Над смугою берега зводився дим рибальських вогнищ. На вогнищах скипали казани, і по всіх казанах був однаковий, щоденний рибальський обід:

1. варені бички;
2. з-під варених бичків юшка;
3. засмажені бичкові печінки з кашею.

І, як сонце опинилося за чверть неба до заходу, дим вогнищ ущух. Легкі хмарки знялися й зникли: надійшов час їхати засипати сітки.

IV.

Шістдесят шаланд стояли на Білих Кучугурах.

На кожній шаланді були три чоловіка: отаман і з ним двоє підручних. Крім того, на березі були ще приймачі виловленої риби; екіпаж баркаса та двох шкун, пришвартованих до довгих, витягнутих у море містків, сидів коло камки, а на березі, палячи махорку. Отже на Білих Кучугурах були десятки сотні людей, що здобували, приймали, відсилали й приставляли бички, скумбрію та камбалу — рибу, що йшла на той час у сітки.

Я перетяв острів від берега до берега. Коральовими камками тягнувся солонець; на колір він був тмянорожевий і тримався на стеблі малими разками; весь острів мав червоний такий самий хвилястий тмянорожевий колір. Рідкий очерет шарудів. Трава відгонила пахощами риб'ячої луски, а рибальські сітки відгонили духом морської трави; це створювало на острові єдиний гіркуватий, морський дух. Смуговувало на острові окремих гіркуватий, морський дух. Смуговувало камки, принесеної прибою та мартинами, заходили далеко в глиб острова, і на цій морській траві лежали побиті мушлі, випрасовані хвилями, висушені й білі від сонця, а поруч лежали шкаралупа пташиних яєць. Потім знову відкривало

море з випнутими плямами й смугами островів. Хлюпання й шурхотіння крил мартинів, що пролітали в море, не вихало над Білими Кучугурами. Це й був рибальський порт.

Наука про рибальські порти класифікує їх на п'ять груп: I — щодо самостійності від загального торговельного порту; II — щодо розташування від місця ловів; III — за основним призначенням цього рибальського порту; IV — за характером операцій із рибою; V — відповідає цілком в наших умовах. В п'ятій бо групі наука розрізняє порти, що їх фінансує держава, від портів, фінансових приватними товариствами та компаніями.

Коли ми розглянемо Білі Кучугури за цією класифікацією, ми побачимо що вони стосуються до групи таких портів: I група, категорія А — окремі порти, спеціально призначені для потреб рибної промисловости; II група, категорія В — порт морського, чи то далекого, ловлення; III — група, категорія А — порт-пристановище для захисту рибальських шаланд від бур; IV група, категорія В — порт, призначений в основному для операцій із свіжою рибою.

Але, глянувши серйозніше, ми насамперед переконаємося в тому, що Білі Кучугури — ніякий порт, бо він іще не має нічого з потрібних спеціальних будівель і потрібного устаткування. А це змушує нагадати: треба будувати рибальські порти, бо рибальський промисел має в нас чимале значіння, бо існування великих рибальських портів у Європі — в Айнендені, у Геестемюнде, в Альтоні, Куксгафені, Уркові, Флярденгені — довело всі вигоди такого будівництва. Рибальська ж ділянка порту в Одесі — тісна й мала; у Херсоні вона не устаткована; портів-пристановищ на промислах по суті немає.

Думаючи про це, я йшов солонцем Білих Кучугур; два теслярі на березі стукотіли молотками, збиваючи дошки першої на острові хати, що мусіла правити за рибальський гуртожиток. Може, це й є початок майбутнього порту? Шістдесят шаланд увиходили в прибережну камку, на містках несли великі кошики з рибою — вантажити на шкуну, що готова була здійснити вітрила й узяти курс на Одесу. Одна ж із шкун не могла вирушити нікуди: рибтрест завбувся влаштувати льодовню, шкуні не було куди виванта-

жити лід, і вона стояла, чекаючи, поки лід не використають увесь на вантаження риби. Під ногами сухо хрумтіли уламки мушлів; я вертав до берега, уявляючи мол коло острова, прип'яті шаланди, рибальські хати, сільничий пункт, парові судна, що забирають рибу й вертають по неї, не залежачи від вітру. Самотній мартин крутився над головою, над вогнищами й над складеними з трави рибальськими шатрами, накритими вітрилом. За пляном, усе уявлене мало бути за рік, за два, тільки мол я додав од себе. Табор отаманів мав перетворитися на виробничі промисли, де здобувається сировину для консервних фабрик, на своєрідні, сказати б, рибні кар'єри.

Так я дійшов до лінії розікладених вогнищ, знайшов Яшку Музику; повечерявши, ми пішли спати на шаланду «Екстра», на цю свою хистку колиску.

V.

Шаланда розхитується; вода булькає під дном; якась деревина, зірвавшись, б'є мене в плече.

— Що за аврал? — мурмочу я, прокидаючись, і бачу, що все спокійно. Просто, Семен Злинський, нахилившись надо мною, трусить мене за плече, бо скоро сонце — час витягати сітки. Солоня, зачерпнута в руки вода, потрапляючи на обличчя, закінчує процедуру, що її розпочав Семен. Всі прокинулися, і всі становлять вітрило на щоглу. Ще темно, але вітрила шаланд, що вже йовиходили в море, пронизані якимсь неосягненим іще світлом, що точиться з східнього краю обрїю. Труський холод проймає рибалок. Напинаючи вендераду, я йду у прову, сідаю і пробую розібратися в дивних прізвищах лиманських рибалок. Данилів, Миколаїв, Опанасів. Даниловими звать половину тутешніх рибалок, а коли спитатися в їхньому селищі, де знайти Миколу Данилова чи Степана Данилова, чи ще якого іншого Данилова, — ніхто й не знатиме. Хіба знайдеться такий, що згадає:

— А, то це ж Микола Коваль... То йдіть оцією гулицею, а там звернете до такої хати під червоним залізом, тоді поруч, через город, уже й Ковалева хата...

Та й не родичі поміж собою всі ці Данилови.

Семен Злинський відповідає, як його запитати:

— Та ми Злинські по-вулишньому хтозна й відколи, а Опанасовим діда справник записав, як шаланду дідову лейстрували. Каже дід: — Питається справник, — як звати? А дід відказує: — Іван, каже, Панасович. — Тоді справник: — А на прізвище? — Дід йому: — По-вулишньому Злинський люди зуть. — Ну, справник розсердився: — По-вулишньому, по-вулишньому... — так, каже, не можна. Як ти Панасович, — Афанасьєвим і запишу... — Ну й записав.

Так само трапилося з Даниловими й Миколаєвими, і тому в Очаківських селах, де живуть Ковалі, Ковалишини, Коваленки, Тодосенки, Музики й Запорожченки, люди мають по два прізвища — своє й «справникове», і буває так, що все село записано в книгах на два чи три стандартні прізвища, що їх ніхто, крім власника, не пам'ятає. Слово «Данилів», таким чином, переростає з прізвища на визначення професії, на ремісницьку, цехову ознаку.

Данилів-Музика взяв уже на цей час кермо до рук. Він каже:

— Вчора під Вірловим сітки засипано. Катай під Вірлове!..

І Яшка Музика починає показувати топографію Тендри: — Ото, ген далеко, Дігтярів Ріжок; напроти нас — Суха Перебоїна; ну, а між них посередині закосок — так Середнє й зветься... Острови ж Тендрівські — вони по цей бік пішли; ми от на Білих Кучугурах, а далі, значить, Вірлове, Вошиве, Бабине, Сучий Базар...

— Яшо! — питаюся я, коли Музика за цими назвами виголошує ще кілька таких, що я відчуваю цілковиту неможливість занести їх на мапу: — Яшо! чого то такі назви пішли?

— А як назва йде? — питається й собі Музика. — Назва — вона просто йде. Вірлове — орлів багато. Вошиве — рибалок мужа обсіла; Бабине — бабів понабирали, аж риби вудити ніяк; а ті всі — риба погано бралася, то й поназивали... От тобі й усього дива. Назвати, то діло просте...

Шаланда «Екстра» повільно проминала ці острови, позначені помстою рибальських отаманів за погані колишні

лови. Цілий Тендрівський архіпелаг невтомно мандрував круг кволого, передосіннього, далекого сонця; нам же загалося, що саме сонце, як огрядна червонопика перекупка, вештається над Сучим Базаром.

— От, розумієш? — веде Музика, короткозорий, як і я, не передбачаючи можливих дальших змін, дальшого поступу. — То були рибалили, рибалили. Бурлакували, скажуть би. А оце вийшли, як якийсь тобі цех. Я знаю? Рибальський, скажуть би, бичковий цех. — Музика уриває зітхаючи, і я можу помітити в його тоні ледве приховану іронічну посмішку. — Держи, Сенько, пожа. Пожа, кажу, держи, бо замість Вірлового чорт зна куди зайдемо.

«Пожа» значить — за вітром, як «горстей» визначає йти на вітер. Шістдесят шаланд із Білих Кучугур розсипаються зараз і пожа й горстей, ідучи на місце де засипано вчора їхні сітки. Сітки ж розгородили шлях бичкові між Глинцями, Кучугурами, Вірловим, усіма Тендрівськими косами, закосами й перебоїнами та дрібними островами плутаного цього архіпелагу. Бичок борсався в сітках, мимоволі виконуючи трестівський промфінплан. Але місця свого шаланди доходять надто повільно, бо на морі стоїть «бунація», ота махалка не цілковита тиша, що її моряки з пароплавів узивають «штиль». Море тихе, мілке й прозоре. Видко, як понад дном сновигає глоса; кваплячись, ніби харківський службовець перед дев'ятою годиною, пропливає бичок і непорушно стоїть медуза — морське серце. І раптом, разом із сонцем, заводиться вітер: рвачкий, осінній грого-лівант NOO. Він починає плутатись у латках вітрила й клівера. Шаланди набувають ходу, рибальський бичковий цех пливе під напнутими своїми вітрилами, і Яшка Музика, зводячись на кормі, починає крутити махорчану цигарку.

— Микола Домовий повідав, — каже він, — вчора дванадцять пудів уловили. Ще й самий тільки паршивий бубир іде. Позавчора дев'ять було. Як і нам так піде, доведеться іншого місця шукати. З такими ловами й на сорок п'ять сіток плану не зробиш. Подивимось, що в нас у сітках сьогодні буде...

Несподіваний вітер майже вривав «Екстру» у ґрунт Вірлового

Низькі береги були вкриті тванню, камкою, густими драглями медуз.

— Згортай вітрило! — скомандував Музика: — берись до весел. Ось вона — наша махалка. І він показав на прапорець, що тріпався на воді, розхитуваний течією.

Засипаючи сітки, рибалки ставлять на кінці й на початку сітки гілку з прапірцем, прироблену на корковому шарі. Це зветься «махалка» й показує місце, щоб інші рибалки не поплутали потім сіток.

Прапорець розхитувався над водою, просто коло нашого борту.

— Суши весла! Сеньо, Миколо! Давай рибу! Давай, давай, потравлюй.

І Яшка затагнув пісні про неслухняного сина, що вийшов у море проти батьківського наказу:

Батька не послухав,
Бо свій розум мав.

Прапорець опиняється вже в шаланді, тягнучи за собою й першу сітку.

Думав знайти щастя,
Та горя дістав...

Сітка йде майже порожня. Огидно опалюючи руки, присутується крізь вічка морське серце. Болотяна плутанина трави позастрягала в плетиві. Краб, учепившись у нитки, сидить непорушний і спантелчений. Яшка співає, нервуючись:

Вийшли ми у море,
Взялась полоса.
Лізьте, хлопці, вгору
Вбирать паруса...

Мокрі сітки падають на дно. Рідка риба з'являється в них. Вже третя сітка йде мало не зовсім порожня. Семен та Микола працюють зосереджено. Вони мовчать, і тільки Яшка доспіває пісні:

Виліз я на щоглу,
Аж ванги тріщать,
Шкертик увірвався,
Я в море упав.
Думав знайти щастя,
Та горя дістав...

Жінка і дитинка
Об цьому не зна.
— Де його могила,
Де його шукать?

Але тон Музики не відповідає останнім словам пісні. Він доспіває цієї сумної пісні бадьоро й весело: вже з п'ятої сітки риби почало більшати. Сітки м'яко гупають об дно, і риб'ячі хвости вдаряються об дошки. Яшка навіть ляється почав веселіше:

— От чорт! Диви, крабів скільки поначіплялося!

До сіток наплуталися й незграбні краби, й медузи, але вже з кожної витягнутої частки сітки з шерхотом падають додолу бички. Коли кінчається перший кілометр зв'язаних двокілометровим ланцюгом сіток, отаман каже:

— Ну, чорт його бери! Сьогодні таки, мабуть, пудів двадцять вловили.

— А вловили, — відказує отаманові артільник Семен Злинський. — Вловили, хай їм грець. Від нас не втечуть...

Вибравши сітки, ми знову настановили вітрило і, маневруючи під непопутним вітром, тримаючись майже зовсім горстей, пішли назад, на Білі Кучугури, вибираючи вже з сіток уловлену рибу. Для цього її треба звільнити від плутанини, що вона сама її наробила, борсаючись у сітці, а коли не допомагає, — рибу видушують крізь вічко, тільки так, щоб вічко не продерлося, а це досить важке завдання.

— А здорові були, з Бейкуша!..

— Здоров були, Очаківські!..

— Агов, Іванівко!..

— Як воно діло, Аджигіоле?!

Так перегукуються отамани, перетинаючи один одному шлях на повороті до Білих Кучугур, змагаючись у піснях, вилушуючи бички з сіток і кидаючи їх додолу, в шаланду. Недоладний ротань-бичок падає, розбризкуючи луску на дно, на блискучу від сонця й води венцераду, на залляті хвилями борти.

Ми вриваємося в берег коло свого саморобного містка, і водночас пришвартовуються дві шаланди наших сусідів-гласівників, — рибалок, що ловлять білопузу камбалу-гласу. Гласівник Яким Миколаєнко підходить до нас сумний:

— Хрін його знає, що́ тут робити? Я знаю? Не йде гласа. Вона любить хугу, хуртовину, штурму, мороз, а тут ще тепло. Коли можна ще й баламута насамодурити, то яка ж тут дурна гласа вловиться? Я знаю?

Він виносить два кошики гласи — пудів із вісім — і йде здавати. Приймачі починають робочий день. Сонце вип'ялося вже так, що ніби на дев'яту годину зайшло. Ми кінчаємо вибирати бички. Семен підводиться з місця й озивається до всіх нас:

— Що ж? Ходім, м'ать, у хліба згуляємо?..

VI.

Щоб «гуляти у хліба», треба насамперед вчинити крадіжку. Рибтрест забувся наготувати рибалкам дрова й треба йти — красти чагарник, наготований на стріху першої кучугурської рибальської хати, доповнювати цей чагарник висушеною камкою — і так розкладати вогнище під казаном із юшкою. Поруч триває здавання риби. Приймач важить великі, розлогі й круглі кошики, повні слизьких, іще живих і в'юнких бичків. Яшка Музика відносить на вагарі один по одному сім кошиків, і на останньому приймач підсумовує: — Криста шістьдесят дев'ять кілограмів. Тоді з своїми кошиками підходить рибалка Підпригора, і Музика питається в нього.

— Як на твоє? Отак хай би вітер подув, то ще б і не так ловили. Га?

— Ти то ловиш, а що в нас тут, на Кучугурах, виловлено — й не знаєш... — кинув Підпригора, ставлячи на вагарі свою рибу.

Музика нахилився над землею, беручись за ручку спороженого вже від бичків кошика. Не підводячи голови, він озвався:

— А що ж то виловлено? Мо', дельфіна впіймав? — і, осміхнувшись, він зібрався був йти до шаланди й до юшки, коли б не такий серйозний тон відповіді Підпригори:

— Дельфін — воно не дельфін, ну, гірше. Підведи голу. Дивись туди! — і Підпригора показав на самісінкий край вишикуваного каравану шаланд.

Музика, нарешті, оглянувся:

— Ну, й що ж то там за диво?
Підпригора змушений нахилитися до самого Музичного вуха, щоб відповісти:

— Дива великого немає, а ганьба от така, що й не питай: пачкар серед нас. Контрабандист справжній. Отой Іван з Аджигіолу. Риби не здає: сюди кошик, а приватникові «на малину» п'ять. От і маєш — дельфін...

Ще як ми пливли, вертаючи з-під Вірлового, Музика викладав свій специфічний світогляд, схилившись над сіткою з бичком:

— Прорив у нас — це не те, що рибної норми не здає. То значить — просто риба не йде. А що ж ти їй, рибі, скажеш? Прорив — це тоді, як риба вже з сіток не в артіль, не до тресту а до «малини» потрапляє. Ото, я скажу, — прорив, да...

Як на рибальського отамана й на той час, на осінь дев'ятого сот тридцятого року, цей світогляд був хоч і невірний, але досить «ліберальний». Треба ж зважати на дуже повільну еволюцію артільних звичок та звичаїв. Стару артіль складалося на дуже простих арифметичних основах: прибуток поділявся на дві рівні частини, і одна йшла власникові шаланд та всього рибальського пристрою, а другу ділили рибалки поміж себе. Тільки й із цієї половини рибалки теж мали по одному паю, а отаман три. Ці патріархально-нескладні умови існували аж до останнього часу, і міцний ґрунт неписаних законів артільного статуту створював стільки всіляких пілг та принад для отаманів, що їм певно, тяжко було відмовитись від значного ланцюга прав, які вони мали в артілі. І все ж треба сказати, що Яків Данилів-Музика більш-менш легко відійшов і до системи рівних паїв і до зверхности загальних артільних зборів, що заступили власника. Він не скаржився й працював, хоча інколи й проглядала в нього іронічна інтонація. Справа тут у тому, що Данилів тримався не так за права кишені, як за традиції моря, вносячи сюди свою підсвідому, постійну мимовільну романтику. Тож то він і визнав себе за переможеного й за змушеного відступити саме тоді, як зникло остаточно слово «отаман».

На час же ловів під Білими Кучугурами Яша Музика

з насолодою плавав у масі стиснутих в одне співжиття безлічі найрізномірніших слів. Тут мирно жили слова: горішняк, низовий, тремунтан, норд, отаман, ударник, кок, шкіпер, промфінплян і змагання. І Музика винаходив своє особисте визначення для прориву в путині щиро, цілком щиро ганблячи продаж бичка приватникові.

Звістка про того Івана з Аджигіолу, що саме до цієї справи взявся, накладаючи пляму на всі Білі Кучугури — швидко обійшла шаланди при березі острова. «Бичковий» за виразом Музика, «цех» почав хвилюватися. Рибалки збиралися на березі, мнучи важкими чобітьми камку, крутячи в руках розбиті мушлі чи товстенні махорчані цигарки.

Кремезний і сиворусий Микола Домовий, глосівник, перший зробив конкретну пропозицію:

— Щоб ніхто й не підходив до нього! Чуєте? Щоб і не забалакав до нього ніхто! Хай не наводить плями на артіль. — І вже трохи не по суті він додає, відвертаючись: — Падло.

По березі розійшлося потвердження неписаного цього протоколу й резолюції:

— Правильно. Хай справді сам ловить. От глянемо, що в нього тоді вийде...

— До Аджигіолу верне, — здасть тоді й сітки, й шаланду, з артіллю попрощається...

Так почався бойкот.

Бойкот оточує аджигіольську Иванову шаланду муром глухої ворожої мовчанки. Рибалка-пачкар переселяється в справжню самотність і тишу. Серед інших п'ятдесят дев'яти шаланд він опиняється наодинці з мартинами, серед кошиків виловленого бичка, що може загнитися під сонцем. Він пореаєтьс коло вітрила; він думає, чи не напнути вже його, щоб відійти від Кучугур до аджигіольського берега; але на морі така ж тиха й непорушна бунація, як і бойкот навколо його шаланди, і рибалка, сівши на банці човна, думає про те, чи варт припиняти вилов і везти бичка, що встигне пустити дух іще до продажу, і чи не вигідніше буде ловити з артіллю.

Увечері, коли сонце зникає за Бабиним, п'ятдесят дев'ять щогол відокремлюються від берега й розходяться в різні

боки — ще раз засипати свої сітки. Лишається сама тільки одна шаланда. Тоді від неї відходить людина. Постає простує до приймачевого намету й гукає:

— Гонто! Гонто!

Федір Гонта, приймач, розсуває стінку намета й виходить на берег, вдвляючись у сутінь.

— Хто це?

— Та це я, Іван з Аджигіюлу. Там риба. Бичка в мене кошиків із десять. Мо', приймеш?

— Що ж раніше не приніс? Темно, ніби, тепер...

— Прийми, Гонто, я той... Взавтра вже вчасно здама. Бо воно зірка заходить, я ще хочу поїхати сітки засипати...

Присвічуючи лампою на вагарі, Гонта приймає; остання шаланда відпливає від острова «на зірку» і на березі лишається самий тільки береговий штат.

Скипає чай, стигнуть зорі, вузький місячний серп виникає на небі, і бунація чергується з легким, гострим лівантом, що відує осінь. Найнегерплячіше чекає на готовий чай приймач Чуприна, змоклий і змерзлий, що тільки не повернувся маленьким човником від приймального пункту на самій Тендрі.

— Іздив на Кендрю, — каже він: — два дні там сидів. То там, розкажу я вам, і великої риби чимало, і глоси, і баламут іде. А оце треба буде сіль на неводи везти, то тільки й приїхав.

Трищить очерет на вогнищі.

— І от що цікаво: баламут довго йде. Йому вже в Босфор іти, а він у нас береться, і з того боку Зенон Турченко приїхав, аж із-під Козлового, — теж, каже, баламут повно. Чи він уже до нашої зими звик, чи з турками посварився, чи що? Я знаю?

Назви, справді, тримаються дуже довго: Євпаторію це й тепер рибалки звуть Козлове. Чотирисотлітня запорозька назва, всіма вже забута, не може тут витруїтись ані з пам'яті, ні з звичок. До традиції слів і назов долучається традиція пісні. Її заводять п'ятеро хлопців, екіпаж вітрильної шкуни «Крот».

Летіла зозуля, на беріжку сіла,
На беріжку сіла, зачала кувать...

Тут чай починає кипіти, нарешті. Бульки води, шумуючи, вириваються з носика. Вони падають на вогонь, шиплять і вщухають. Приймачі підгортають суху камку, — але один, скрикуючи відстрибує вбік, і з-під камки видно довгасте, нервово скучене й напружене тіло гадюки.

Їх тут багато серед камки й солонцю Білих Кучугур. Гадюку вбивають палею, вихопленою з-під шатра, а Янкель Александрович, колишній очаківський «гендляр повітрям», а тепер теж артільний приймач риби, зводиться на свої тонкі, випростані, ревматичні ноги, що вже загубили вміння згинатися, і йде до шатра по кружки, по цукор, по хліб та залишки від рибальського обіду. Високий, худий Янкель, що його випростує ревматизм і згинає вік, являє своєю особою досить цікаву категорію очаківських старожильців. У той час, коли на Мільйонній ішов довгий ряд крамничок, коли Морською вулицею морські офіцери сунули до свого берегової охорони, відбувши гарматне та шлюпочне навчання, мусіли вертати до довгих і низьких касарень екіпажів, — переважна більшість очаківської «штатської», міщанської людности робила те саме, що й Янкель Александрович: вони приставляли «нижнім чинам» до воріт екіпажів — мило, цигарки, сірники, гудзики, адреси дівчат, — вони саме «гендлювали повітрям», як кажуть в Одесі. І вибір професій, коли всьому цьому настав край, прийшов для них несподіваною й складною справою. Янкель Александрович зробився рибалкою, потім приймачем: він їздить на Білі Кучугури, живе в шатрі, міряє у вільний час низький, одноманітний берег своїми незігнутими в колінах ногами й каже новим знайомим про те, «як приємно раптом знайти професію».

— Знайти професію. А що ви думаєте? Я таки перед смертю її знайшов, — каже він, виносячи зараз кружки, цукор і рештки вареного бичка.

Три діди: Гонта, Чуприна й Александрович — три приймачі — сідають круг вогнища, що тільки не загашене. Ще тліє попіл, утворюючи затишок і теплінь у передосінньому вечорі. І поки вони троє говорять про те, що от молодь учиться, от бубир іде, от баламутові зникати час і надхо-

дять холодна бичкова осінь; поки вони сидять, запивають чаєм слова, — ніби на дух риби надходить, роздуваючи червоносині, склеротичні ніздрі, чернігівський дід Іван.

На цей час коло берега пришвартовано всі шаланди; по шаландах закінчено роботу; рибалки загасили свої вогнища, повечерявши, і попіл ватри трьох приймачів перетворюється на форум, на червоний куток і на дискусійний клуб. По шаландах у рибалок складене найдоцільніше діbrane потрібне для подорожі хатне дання: діжка солодкої води, крупа, сіль, цукор, олія, хліб і, головне, махорка. Рибалки йдуть від шаланд, захопивши кесети: махорка спалахує й освітлює вуса, частку неголеного й засмаглого обличчя. Підходячи, рибалки лягають кружкя. Вони говорять про те, що вони — «з-предка-віку рибалки», що путина приходить по путині, що на весні ловлять бичка, потім іде камбала; камбальні лови тривають увесь травень; у червні приходить баламут; з осені знов іде бичок і глоса; взимку ловлять тюльку, а з початку весни, як вийти до лиманів, іде оселедець, іде частикова риба, — і тому рибалки мало не ціле життя не вертають з моря додому. Але вони — очаківські рибалки — не кажуть тут «йти в море», чи «йти на путину», — вони кажуть: — Я вийшов на річку.

І, йдучи «на річку», вони впливають у штурми, в хуртовину й у холодні морські зимові хуги.

Але, крім цих розмов, майже зовсім непомітно вплутуються нові, і старий Яким Миколаєнко дискутує, приміром, такі теми:

— Я так думаю, що то артіль сітки мусить ремонтувати, а не рибалка. Бо рибалка літню путину як скінчить, відразу на другу ландається, а ремонт сіток у нього час бере. Він вихід і гає, бо ні бичкових, ні глосових сіток у нього нема. А якби артіль своєю майстерню налагодила, то й не було б затримки... Потім ще скажу: «Чорноморець» у врем'я ні чобіт, ні венцерад, ні барбетів не наготував. Як же його йти? Як сто відсотків скажете пляну давати?

Яким Миколаєнко багато в чому правий. Рибалки слухають його пильно. На попіл згаслої ватри Чуприна виніс вантового корабельного зеленого ліхтаря, що химерно освітлює обличчя. У тих, що поставали іззаду, світло лягає на

високі рибальські чоботи: вони стоять, ніби чорна лябрадоритова колонда, що замикає цей форум, накритий темною банею неба, перетятою Чумацьким Шляхом.

Чернігівський дід Іван надходить сюди, розсуваючи цю колонadu чобіт. Він спиняється, спершись об костур, і починає без будь-яких дипломатичних вступів:

— Уп'ять очерет крали?

— А крали, діду... — дуже співчутливо озивається кожного вечора Микола Будилівський. — Крали...

Дід Іван по цій відповіді розгублюється завжди однаково:

— А я вам що казав? — у його робленому, рипучому басі відчувається безпорадність.

Відтоді, по цій репліці, чернігівський дід Іван мусить сприйняти на себе зливу розпалених вигуків, заадресованих до нього, але скерованих, власне, проти артільської неорганізованости.

— Що ж, ми на твоїй очерет дивитимось, чи що? Сиру рибу їстимемо? А дрова де? Який дурень острів без палива лишив? «Я ка-зав...» — перекирвляє діда наостанці Музика.

Дід, замість відповіді, проходить усередину, сідає їсти бички, наливає чай, смокчучи його із склянки, і крекче в розстебнутий комір своєї сорочки:

— Завезли на острів. Кинули, як kota в мішку. От і сиди тут, і сиди... Як кіт...

Сьогодні перший вечір, що дідову програму порушено.

Вже темрявою, в час розпалу дискусій коло клубного попелу, до містків підійшла шкуна, пришвартувалася; команда лягла спати, обіцяючи вранці розвантажитись. Привезли дрова.

— Як ото тепер очерет крастимете... — спробував почати чернігівський дід Іван, сторож будівництва кучугурської хати. Його слова стрінуте голосним реготом; він замовчав і схилився над кружкю з чаєм.

— Завезли на острів. Кинули, як kota в мішку... — замурмотів дід.

На шкуні засинали, рибалки розходилися. Глянувши в море, важко було визначити, де кінчається вода і де починається небо.

VII.

Нарешті, надійшов день, коли ми пішли на ніч до хати. Вона не була готова. Теслярі працювали цілу ніч; двоє херсонських робітників, складаючи пічку, стиха переговорювалися поміж себе. Пахло свіжою ялиною, і скрипіла пила. Більшість рибалок лишилися по своїх шатрах, бо готових тапчанів у хаті було ще замало; взагалі, тієї осені запізнилося з цим будівництвом. Вітер заходив ночами під парусову покрівлю, простелену на камці; рибалки загортались у все, що можна було витягти з шаланди, і все ж цокотіли зубами від осіннього холоду.

З десяток чоловіка оновлювали першого вечора новий рибальський дім.

Отаман і підручні з трьох шаланд перегукувалися поміж себе, спершись на лікті по тапчанах та по нарах, і блідий ліхтар, почеплений під бантиною, кидав коло неспвного світла на середину помешкання.

Семен Рожко й Зенон Куріпко, отамани, діловито торочили про те, що якби Рибалспілка будувала ото хати не так, як кошари, й не на кінець путини, та якби оце вже розпалити пічку, та якби, взагалі, воно все як слід було, — то й скажитись не було б на що: добре.

Микола ж Будилівський і Христофор Кондакі, підручні, згадували про веселі «джьогі», що з них довелось рушити на путину; про тількищо видушений виноградний сік; про вуста тих дівчат, що з ними не довелось їм ні танцювати, ані прощатись.

Але дід-вартувий, чернігівський дід Іван, вичерпав саме на той час геть усе своє терпіння. Він повернувся з вартування. Перевертаючи сорочку, він крєктав і лаяв рибалок.

— Спати треба, — казав він. — Світло гасити треба. От де вже невгамовні...

— Ви, як Робінзон, у нас на острові, діду...

— Самі Робінзони, балаболки, гадові душі... — повертав епітета дід Іван, ліз нагору, знімав з бантини й гасив ліхтаря. Теслярі хропли вже на той час у далекому кутку;

соснові, ялинні пахощі розходилися в кімнаті, підсилені темрявою; рибалки ще не звикли до нового місця, вони хотіли розмовляти й дід Іван правив за жертву цього бажання:

— А розказали б ви нам щось діду? А то лежите, мовчате, лаєтесь. Хіба так старій людині годиться? Згадайте, що колись за вашої пам'яті було, та й розкажіть...

У діда сперсердя аж тоншає голос:

— Та що як вам, то ще й розмовляти можна. А я — де ж я з вами у сімдесят дев'ять літ розговорюватиму?

— Сімдесят дев'ят, — не вгаває Музика... — Оце то да-а... Тож то нам і хочеться про турецьку війну почути. От би розповіли. Ви, діду, під Плевною були? Може й на Шипці?

У дідовій інтонації з'являється сичання й знеможеність:

— Та облиш ти мене, дорогий. Нема мені коли говорити. Мені одне діло: порожній острів стерегти, та й вмивати. Хай уже молоді говорять!

— Е, діду. Ви краще розкажіть, чи ви колись між рибалок жили?

— Та, я тільки між чортів не жив. Облиш, бо межі очі плюну. Не чіпай...

Дід вибухнув, плюнув долі, потрапив на ще гаряче скло ліхтаря: воно зашипіло й луснуло. Рибалки вилаялися, дід обернувся спиною до всіх. Кілька хвилин панувало крєктання, за ним надійшов сон.

Хата стояла тиха, сповнена запашного остружжя, покорчених тіл на твердих, іще не обжитих дошках, сповнена напруженого, чутливого сну.

На ранок ми звично прокидалися й зводилися з місць.

Було ще темно. Довелось запалювати ліхтар, погашений вчора дідом Іваном. На тріснутому склі збирався кіпоть. Зведені вітрила шестидесяти шаланд, освітлені сірим ранковим півсвітлом, уже правили за побут. Одна з приймальних шкун коло містків ладналася виходити на Одесу. Моторів по цих суднах до путини не встигли вчасно поладнати й вони залежали від вітрів, як Колумбові каравелі, хоч їм, щоправда, доводилося щоразу відкривати лише ту саму Одесу. Бунація — цілковитий штіль, — тривала далі й вітрила на двох щоглах, підняті до самого клотику, обви-

салі й тріпалися зовсім безсило. Підтягнувши котву від свого якоря, давши вільний хід, шкуна «Крот» лише ледве відсунулася від містків. Шкіпер стояв на чардаку, заклавши руки в кишені, пліуючись і лаючись.

Яшка Музика, чия «Екстра» стояла близько самих містків, кинув казанка в шаланду й гукнув шкіперові:

— З отим «Кротом»!!! У бунацію всі вітрила зняв! Де ж ти так вітру знайдеш? Отам же й стоятимеш. Микито! Держись за комиш!»

Фок і топсель на ньому та клівери фока й грота висіли нікчемним ганчір'ям, повішеним на високі палі. Шкіпер вийняв руки з кишень і гукнув роздратовано:

— Тобі, Яшо, смішки, а мені от хоч на реї вішайся! Який дурень перед путиною моторів не ремонтувє? Тепер от стій, доки вітер... А там на рибу чекатимуть... Та йди ти сам під стонадцять чортів із твоєю наукою...

І, обернувшись, пішов ходити, міряючи чардак із корми до прови.

«Екстра» знову виходила в море, маневруючи вітрилами й допомагаючи їм на веслах. Отаман тримав кермо в руках, певно простуючи до махалок своїх засипаних звечора сіток, як і кожного дня. Шкіпер «Крота» поглянув на маневрування вітрил «Екстри», забрав «горстей», набрав у вітрила шкуни скільки міг вітру й поволі зрушив. Майже непомітно судно посунулося на Одесу, то зовсім спиняючись, то плівучи поволі вперед. Не випускаючи керма, Яша сів латати своє фокове вітрило.

— От і ший, — проказав він, розстеливши вітрило на колінах. Однаково сьогодні день такий, що хто й зна, коли до сіток дійдемо... А жінку ждять, щоби зашила, — хай їй чорт. А що як у морі вітрило порветься — я тоді теж на жінку чекатиму? Чи що? Я знаю?

«Крот» іде ще повільніше від нас; він лишається побіч і позаду.

Берег Кучугур потроху даленіє й на обрії знов з'являється потоплений крейсер «Чесма». Все в цьому пейзажі зробилося вже звичне й стандартне. Небо перетяте летом мартина; простори води, пройнятої несподіваним островом, чи закоском; обертання землі круг сонця одною і тою ж

часткою своєї поверхні; пах моря на березі й дух сосни в новій хаті, конання виловленої риби в дні шаланди — все це зробилося постійними подробицями всякого дня.

— Я знаю, що я зроблю, — казав Музика, латаючи своє вітрило. — Я ходжу на цій шаланді, як мій батько й мій дід, як усе рибальське селище Цукаренка. Я знаю, що певні вісім місяців з усього року я живу в морі, засипаючи й тягучи сітки. У короткі перерви я вертаю до хати, я люблю свою дружину, майже не помічаючи, що в минулий приїзд любив одну, а тепер іншу; інколи, вертаючи, я застаю в хаті дитину — нового сина, чи дочку. «Хай живуть Музики», — думаю я й ходжу по сусідах, танцюю на дзьогі, п'ю тільки но видушений сік з виноградних грон, і йду знову в море по рибу. Хай живуть Музики! — сказав він ще раз і перекусив нитку.

Ухляючись од шпронтової, що її переводив на лівий борт Семен Злинський, маневруючи під вітер, я піднявся з банки й перейшов до Музики на корму.

— Це то так, Яшо, — сказав я йому. — Але уяви, приміром, що один у цьому довному ланцюгу Музик мусить від діда, що захищався в Очакові від турецьких і татарських нападів, перейти з своєю шаландою до порту з телефонами, поїздами й автомобілями. Чи придадуться йому тоді дідові сітки й дідові звичаї? І от саме ти, Яшо, і є той Музика, що тобі час наздогнати вік і країну.

Музика розгубився і не відповідав. Після павзи він сказав:

— А що, як я не готовий?

— Слухай сюди, Яшо, — почав я знову. — Ти отаман і оголосив себе за ударника. Так?

— Так.

— Ти ходиш на збори артїлі, возиш вилов на державний приплав і знаєш, що риба, замість базарів, іде на заводи. Ти розумієш, що возити рибу на приватну «малину» то є злочин. Ти усвідомив, чому тепер слід відбирати шаланду й пристрій у старого власника, Крашеника, і що означає слово «куркуль», яким того Крашеника звивають. Так?

— І це так.

— От. То хіба ти ще не бачиш, що сюди вже не підходить тая дідова сітка, що ми про цю говорили, і що треба вже міркувати, де поставити скіпасть, де пустити траулера, треба думати, як розплянувати море й розставити на ньому робітників?

— Може, може. А я не вмюю... — сказав Музика й, за своєю звичкою, затягнув пісні, кінчивши латати вітрило й мідним поворотом керма виправивши курс своєї шаланди.

І мені лишилося перетравити цю розмову, побачити, в чім річ і що саме сплутав Музика: у сполученні слів «отаман-ударник», де насправді перше слово вже було напівмертве, — для Яшиного розуму ще не жило друге. Він уважав його за саму тільки форму, що з нею слід було миритися, й край.

— От і махалка наша, — сказав Музика і скомандував Семенові й мені, що були вже тоді на веслах: — Стопор, хлопці! Суши весла.

І довгі, важкі весла, збуривши воду, виблискуючи струмками й краплями, з голосним стукотом упали в середину шаланди.

VIII.

Ми всі вчотирьох — Яків Музика, Семен Злинський, Микола Будиловський та я — сиділи в шаланді, виконуючи щоранкову роботу: виймали з сіток тогоденний вилов бичків. Бичок падав на дно, втиснений крізь вічко сітки; камбалу доводилося витрушувати через сітчані гаманці; крабів ламали й з лайкою кидали за борт; медузи витікали драглями на венцеради. «Любезный Отец» — одна із шкун рибтресту — підійшов на цей час до містків і спинився, Матроси швартувалися, чітко й зручно прибираючи вітрила. Із шкуни на містки вийшли двоє зовсім різних, протилежних один одному людей і попростували до приймачив. Один із них був здоровий, кремезний чоловік із голоною, посіченою колись головою; він був одягнений у широкий зелений френч і ще ширші, загострені галіфе. Він ішов, широко розставляючи свої трохи криві ноги й різко вимахуючи руками. Цей чоловік являв сумішку салдата, матроса й вершника. Другий, поруч нього, був зовсім одмінний. На

його обличчі ясно позначалися сліди шторму, що запанував напередодні й не вгавав і досі. Цей чоловік ішов блідий; він був невеликий на зріст і вдягнений у звичайний сірецький цивільний костюм.

— Гонта тут? — спитав вищий і кремезний. Музика глянув на нього і сказав:

— А-а-а! Онищенко приїхав. Отут то ми йому все й скажемо. То добре. — І він пояснив мені: — Це завбазі Тендрівської...

Онищенко на цей час, чекаючи на Гонту, оглядається довкола й бачить шкуну «Рекорд» — ту саму, що от уже котрий день не може відійти від берега, бо нема куди вивантажити привезений на Білі Кучугури лід. Онищенкові брови сходяться й випинаються аж на лоба. Він голосно каже:

— Так он де «Рекорд» зник! Ви його що?! Зовсім на Кучугурах лишили, чи що? А нам рибу возити на чому? Хто це такі жарти дозволяє? Ну, я ще з вами поговорю!..

Гонта, що вийшов на містки, відповідає:

— А тебе тут часто бачимо? Уперше приїхав — і вже скандалить! Диви!

— Що не часто, то правда, — каже вже м'якше Онищенко. — Та не могу ж я мартином з острова на острів літати, чи, як Сус Христос, по лимані бігати. Дали мені дві шкуни та дубків трое і хоч би на одному мотор працював... — Онищенко вибухає знову: — А ви мені тут шкуну по кілька день затримуєте, та ще не скандаль тут вам!..

— А куди ж ви скажете лід із неї забирати? — підходить Чуприна.

— Лід? Лід на берег — і під камку! Яму викопати, лід укласти, камкою зверху. І нікотора гайка! Ось! — тут Онищенків погляд падає на кошики з рибою, що стоять на містках, і що за них ніхто не дбає. — А це що? Хотите, щоб риба завонялася, тут стоячи? Лід під камку, рибу на судно! І зараз же. А тоді розмовлятимемо...

Онищенко все ще стояв на містках, не йдучи на берег, але здавалося, що він уже весь острів укрит синіми галіфе й різкими рухами рук. Гонта, Чуприна, Александрівич і матроси з «Рекорда» та «Любезного Отца» почали готу-

вати льодовню, носити лід на берег і рибу на шкуну. Тоді Онищенко і з ним другий приїжджий зійшли на землю. Онищенко відповів на Музичине привітання й підійшов до вогнища, що його розкладав уже Будиловський, щоб, здавши рибу, ми всі з отаманом могли «погуляти у хліба».

— Бач що робиться? — звернувся він до Музики. — От і не доглянь їх. Кажу ж — хоч мартином літай! А в тебе що? — І не чекаючи на відповідь, казав далі: — Приїхав оце базу здавати. Зав'ялову здаю. Сибіряк він. Із Сибіру на Тендру приплив. — Онищенко показав на людину в сірому, що разом з ним зійшла із шкуни.

Приймачі носять лід і бички; мимохідь приймальний робітник Підопригора лає «волокушника», що привіз п'ятдесят пудів риби й хоче здати всю дрібноту.

— Та куди ж вона годиться? — кидає він і йде на шкуну. Фразу він закінчує, вертаючи на містки: — оця твоя риба!

Яша, сидячи по обіді, філософує розмірковано:

— Як риба не йде, то й спиться погано, і сниться казна-що...

Потім він глузує з рибалок на Таврійському боці лиману:

— Та хіба то рибалка? Та поки вони зберуться, то й риба геть уся втече. Як ото в Куцурубі один розкажує: — «А я то бачу, що мартин літує, літує. Ех, — каже, — хлопці! Виводь шаланду, підіймай вітрила! А хлопці мені: — Та холодно, та куди там іти?.. А тоді, як приїхали дурильники, та як не закинуть дурило то й витягли аж шістьдесят штук. А я ж ото бачив, що мартин літашить, літашить»... Да. Отакі то рибалки...

Онищенко спить, накривши плащем голову й свого розкішного, зеленого френча.

Я бачу, що слід скористатися з відплиття шкуни й що час мені вертати на Очаків. Коли Онищенко прокидається, я кажу йому:

— Там Зав'ялів на «Григорії» до Очакова йде, то можна й мені з ним?

Онищенко дивиться на містки: «Рекорд», скинувши лід і взявши бичка, пішов у шторм у рейс до Одеси; «Любезний

Отець» стоїть, чекаючи на Онищенка, а новий бриг «Григорій» пришвартовувався перед рейсом на Очаків.

— Що ж. Ідьте... — каже Онищенко.

Я починаю збиратися, а Яша, прощаючись, передає мені пачку махорки.

— Ну, браток, — каже він. — Я тебе виряджу, щоб уже їхав, як ті що «з чистих», а не те, що який рибалка. Ото, щоб — ідеш, то вийняв, насипав, скрутив, закурив, тоді поговорив... Бери.

І тисне мені руку.

Від Білих Кучугур відходять два судна відразу: одно з рибою, друге з Зав'яловим, і на цьому другому пливу й я.

Знову біля берега лишаються сами шаланди. На березі, під камкою, тане лід. Рибалки здають бички; кошики вишиковуються на містках, під сонцем. Згодом сітки висушать, сонце зникатиме десь за хвилями, знятими штормом, за смугами островів. Треба було йти закидати сітки. Отаман-ударник Яшка Музика виведе «Екстру», в море; де-не-де витякнимося щогли інших шаланд. Він шукатиме місця...

Бриг «Григорій» вийшов із Білих Кучугур, штормуючи.

Зав'ялов, не звиклий до моря, блідий і виснажений на-ступом хвиль, лишається на чардаку брига й розмовляє з шкіпером та зо мною. У машинному трюмі механік пробує розігріти мотора, але намагання йдуть на марне; механік лається довго й смачно, нарешті, сходить на чардак і підсідає до гурту. Вітрила напнуті вітром. Бриг ішов би швидко, якби тільки цей вітер не дув просто у прову. Шторм намагається гнати нас назад, і бриг маневрує вітрилами й топселями обох своїх щогол. Зав'ялова перекинули з Сибіру до Херсону, з Херсону до Тендри; в Очаків він пливе по родину й плівучи, міркує:

— О, таки рибалкою буду. Я вже сірого бичка від синього відрізняю. Гірка моя доля...

Він поволі й українізується тут же. «Гірка моя доля» — це перший вираз, що його він засвоїв — і тулить, де доведеться.

«Григорій» простує на Вільний Порт.

Хвилі підкидають його, розхитують, б'ються об борти. Зав'ялов іде спати до матроського кубрика; шкіпер підводиться з місця й командує маневруванням вітрил. Моторист знов вертає до машинного трюму й так само без наслідків намагається пустити мотора, що весь час стопорить і харчить. Я лишаюся сам.

Солона вода б'є в обличчя, січе по руках, по пальці. Рятуючись від цього до кубрика, де спить уже Зав'ялов, я починаю перегортати списані бльокноти, і знову опиняюся, таким чином, у колі рибалок на чолі з Яковом Даниловим-Музикою.

Підсумовуючи записи й прочитані по тому газетні повідомлення про те, що «Яків Данилів, отаман шаланди «Екстра», оголосив себе за ударника, здав свою норму й перевищив її», я взявся, по повероті з Очакова, до праці, — сів писати й спинився.

Те, що Музика зробив усе це, не змінивши форм своєї праці, спиноло мене. Я не мав «трампліну», щоб з нього стрибнути, розпочинаючи. І я почав чекати на весну.

Таким чином я призначив собі іспита на далекозорість. По весні, в час другої поїздки на Очаківщину, я не склав його, — зрізався, надивавши непередбачені злами й Музику в береговій формі. Так я ствердив свою корогкозорість, але зрадів, побачивши в цьому потрібний «трамплін».

КОРОТКИЙ СЛОВНИК

РИБАЛЬСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЩО ВЖИВАЄТЬСЯ НА ЛИМАНАХ
ТА НА ТЕНДРІ Й ЩО ЗУСТРІЧАЄТЬСЯ В „ДАНИЛОВІ“.

- Баамут — скумбрія.
Банка — лава в човні.
Баран — прилад накручувати кодолу невода, витягаючи невід із моря.
Барбет — піджак.
Бунація — штиль, тиша на морі.
Ванти — дротяні чи ланкові драбинки коло щогол.
Венцерада — насичена олією рибальська керея.
Вітри (місцеві назви):
Тремунтан — північний.
Грего-тремунтан — півн.-півн.-східній.
Грего (або горішняк) — півн.-східній.
Грего-лівант — півн.-східньо-східній.
Лівант — східній.
Широко-лівант (сироко-лівант) — південно-східньо-східній.
Широкий (сироко) — південно-східній.
Широко-острій — півд.-півд.-східній.
Острій — південний.
Остро-гарбій — півд.-півд.-західній.
Гарбій (або низовий) — півд.-зах.
Гарбій-пунент — півд.-зах.-західній.
Пунент (або одеський) — західній.
Маїстро-пунент — півн.-зах.-західній.
Маїстро (або молдуван) — півн.-західній.
Маїстро-тремунтан — півн.-півн.-західній.
Галанка — рибальські „спец-штани“.
Горстей — ставити шаланду в вітер.
„Гуляти у хліба“ — їсти.

Кінець — мотуззя чи ливва.

Клотик — найвища частка щогли.

Клівер — гострий, косий трикутній парус, що відходить від основного вітрила в носову частину судна.

Пожа — ставити шаланду за вітром.

Прова — носова частина судна.

Топсель — невеликий парус, що ставиться під клотик, над велике вітрило

Травити — попускати кінець; друге знач.: брехати.

Шаланда — тип рибальського великого човна.

Шкертик — короткий „кінець“.

Шпронтова — нижня рея на шаланді, що тримає вітрило знизу.

Щогли: грот — середня; фок — передня; бізань — задня.

УКРКНИГОЦЕНТР Д В О У

„КНИГА — ПОШТОЮ“

Поштові відділи Укркнигоцентру ДВОУ надсилають готівкою й післяплатою кожну книжку не лише власного видання, а й усіх видавництв СРСР

Надсилайте замовлення на такі адреси:
ХАРКІВ,
вул. Першого Травня, 17.
КИЇВ, вул. Воровського, 29.
ОДЕСА, вул. Ляссала, 33.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,
проспект Карла Маркса, 49.

Поштов. відділ Укр-
книгоцентру ДВОУ

Папір формат 82 × 110 — 62 кг. 1 др. арк 70.400 літер.

Видання № 240. Здано до друку 30/1 — 32 р. Підписано до друку
11/XI — 32 р.

УКРКНИГОЦЕНТР Д В О У

По всіх більших містах України
Укркнигоцентр ДВОУ має філії,
книгарні та кіоски, де можна
придбати книжки з усіх галу-
зів знання та мистецтва видань
ДВОУ та всіх видавництв СРСР

Звертайтеся на адреси:

ХАРКІВ,

вул. Першого Травня, 17.

Київ, вул. Воровського, 29.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,

проспект Карла Маркса, 49.

Одеса, вул. Лясаля, 33.

Поштов. відділ Укр-
книгоцентру Д В О У

Ціна 80 коп.

162

ПЕРЕВІРЬ НО
012 РІК

ПРОВЕРЕНО - 87